Uluslararası

İmam-ı Rabbani Sempozyumu

Tebliğleri

HÜDÂYİ VAKFI
YAYINLARI

AZÎZ MAHMÛD HÜDÂYİ VAKFI YAYINLARI

No : 03

Editör
Prof. Dr. Necdet TOSUN

Sekreterya
Furkan MEHMED

Grafik&Tasarım
Ahmet DUMAN

Baskı
İstanbul - 2018

ISBN 978-605-68070-2-2

"Azîz Mahmûd Hüdâyi Vakfı Yayınları"
"Azîz Mahmûd Hüdâyi Vakfı İktisadi İşletmesi"ne aittir.

İletişim:
Aziz Mahmûd Hüdâyi Vakfı İktisadi İşletmesi
Küçükçamlıca Mah. Duhancı Mehmet Sok. No: 33/1
Posta Kodu: 34696 Üsküdar / İstanbul
Tel: 0216 428 39 60 Faks: 0 216 339 47 52

İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân Âyetlerini Anlaması ve Yorumlaması

Ömer Çelik[1]

Giriş

Öncelikle bir tespitle sözlerime başlamak istiyorum: İmâm-ı Rabbânî'nin eserlerini okuyup fikirlerini incelediğimiz zaman onun tıpkı "İslâm'ı getiren, tebliğ eden ve bütün yönleriyle uygulamaya koyan" Resûlullah gibi sözüyle, kalemiyle, cihadıyla, mücahedesiyle ve mücadelesiyle hâsılı bütün kuvvet ve imkânlarıyla İslâm'ı en doğru bir şekilde anlayıp anlatma, yaşayıp yaşatma niyeti, azmi ve gayreti içinde olduğu fark edilecektir. Eserlerindeki sürekli "şerîat" vurgusu, "Kur'ân'ın ahkâmına uyma" ve bunun tahakkuku için de "Her hâl ü harekette Resûlullah'ın sünnetine kayıtsız şartsız tâbi olma" telkinleri, onun dini doğru anlayıp yaşamada gösterdiği hassasiyetin en bâriz göstergelerinden biridir. Nitekim Kur'ân âyetlerini anlayıp yorumlamadaki tarz, üslûp ve usûlüne baktığımızda da her dâim, bahsettiğimiz ana düşüncesinin izlerini sürmenin hiç de zor olmadığı görülecektir.

İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân âyetlerini anlama ve yorumlamasına geçmeden onun Kur'ân-ı Kerîm'in ilâhî kitap oluşuyla alakalı şu açık, net ve önemli değerlendirmesine yer vermek faydalı olacaktır:

> "Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın kelâmı olup harf ve ses elbisesi içerisinde Peygamberimiz'e indirilmiştir. Yüce Allah Kur'ân aracılığıyla kullarına bazı hususları emretmiş, bazı şeyleri de yasaklamıştır. Biz insanlar, kelâm-ı nefsîmizi dilimiz aracılığıyla harf ve ses elbisesi içerisinde dışa vurur, bu yolla duygu ve düşüncelerimizi insanlarla paylaşırız. Allah Teâlâ da ağız ve dil gibi araçları kullanmadan yetkin kudretiyle kelâm-ı nefsîsini harf ve ses düzeni içerisinde açığa çıkarır, bu düzen içerisinde emir ve yasaklarını insanlara ulaştırır. Bu bakımdan gerek nefsî gerekse lafzî kelâmın her biri Allah'ın kelâmıdır.
>
> Allah'ın kelâmı dendiği zaman bu iki kelâmın kast edilmesi mecazen değil, hakîkatendir. Yoksa bazılarının zannettiği gibi nefsî kelâm Allah'a hakîkaten isnat edildiği hâlde, lafzî kelâm ancak mecâzen isnat edilmiş değildir. Zira mecâzî mananın reddedilmesi mümkündür. Oysa lafzî kelâmı Allah Teâlâ hakkında red-

1 Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

> dedip Kur'ân-ı Kerîm'deki harf ve kelimelerin Allah'a ait olmadığını söylemek küfürdür. Peygamberimizden önce gelen diğer peygamberlere indirilen ilâhî kitaplar ve sahifeler de böyledir. Bunların hepsi Allah'ın kelâmıdır. Kur'ân'da ve geçmiş ilâhî kitaplarda yer alan sözler, Allah'ın, zamanın şartlarına göre kullarına uymasını emrettiği hükümleri ifade ederler."[1]

"Allah kelâmı" tabirini bu şekilde açık ve net ifadelerle tarif ederek Kur'ân-ı Kerîm'in lafız ve mana itibariyle nasıl bir gerçeklik arz ettiğini ortaya koyan İmâm-ı Rabbânî, eserlerini kaleme alırken işin temeline dâimâ âyet-i kerîmeleri koymakta, açıklamalarını onlara dayandırmakta ve kendi ifadelerini âdeta âyet-i kerîmelerin mana ve muhtevasının daha iyi anlaşılmasına bir sebep ve vasıta kılmaktadır.

Ancak İmâm-ı Rabbânî, âyetlerle alakalı olarak izah ve değerlendirme yaparken "tefsir" ile "te'vil" kavramları arasındaki farka dikkatlerimizi çekmekte ve bunların birbirinden farklı alanlara işaret ettiğini özellikle vurgulamaktadır. Misâl olarak o, "Allah göklerin ve yerin nurudur" (Nûr 24/35) âyetiyle ilgili olarak:

> "Zira açığa çıkmıştır ki, mümkinâtın bütün hepsi yokluklardır. Ve tamamıyla da şer ve karanlıklardır. Mümkinâttaki hayır, kemâl, güzellik ve cemâl ise, bütün hayırların ve kemâlin kendisi olan Hazret-i Vücûd'dan kaynayıp çıkmaktadır ki Hazret-i Vücûd, Hazret-i Zât'ın kendisidir. Binâenaleyh göklerin ve yerlerin nuru, Vacip Teâlâ'nın hakîkati olan Hazret-i Vücûd'dur. Bu nur göklerde ve yerlerde gölgeler aracılığı ile bulunduğundan, aracısız bulunduğunu zannedenlerin vehimlerini yıkmak için, bu nura bir temsil yapmış ve *"*Onun nurunun misâli içinde fener bulunan bir kandil gibidir" (Nûr 24/35) ifadesi ile vasıtaların varlığını bildirmiştir" şeklinde bir açıklama yaptıktan sonra: "Bu âyet-i kerîmenin detaylı te'vili inşâallah bir başka yerde gelecektir…"[2]

demekte ve tefsir ile te'vil arasında var olduğunu düşündüğü mana farkını şu şekilde ortaya koymaktadır:

> "Allah Teâlâ'nın kelâmının "te'vil yolu ile elde edilen manası" deyip, "tefsir yolu ile" demiyoruz. Zira *"tefsir yolu"* ile mana vermek nakle ve işitmeye bağlıdır, yani semâîdir. "Kendi düşüncesi ile Kur'ân'ı tefsir eden muhakkak kâfir olmuştur" (bk. Tirmizi, no: 2950) hadisini duymuş olman gerekir. Te'vilde ise, Kur'ân ve sünnete muhalif olmamak kaydıyla, muhtemel manalardan birinin olması yeterlidir."[3]

İmâm-ı Rabbânî, Resûlullah'dan rivayet edilen "Kur'ân'dan nazil olan her âyetin bir zahrı bir de batnı vardır. Her harfin bir haddi vardır. Her haddin bir

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* III, 14 (Arapça III. Cild, 67. Mektup)

2 bk. *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* II, 491-498 (Arapça II. Cild, 11. Mektup)

3 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 720 (Arapça I. Cild, 234. Mektup)

matla'ı vardır"[1] merfû hadisi hakkında büyük veli Sühreverdî'nin *el-Avârif* kitabının ikinci babında yer alan: "İçimden öyle geçiyor ki, matla', sâfî bir anlayışla mananın inceliklerine, âyetteki kapalı sırra vâkıf olmak değildir. Fakat matla', her âyette kendisi ile konuşulanın müşahedesinin doğmasıdır. Zira her âyet O'nun bir vasfının ve bir özelliğinin haznesidir. Binâenaleyh âyetleri okudukça ve dinledikçe tecellîler yenilenecek, celâlinin azametini bildiren aynalar hâlini alacaktır"[2] şeklindeki açıklamayı verdikten sonra hadis-i şerifte geçen "zâhir, bâtın, hadd ve matla" lafızlarıyla alakalı kendi izahını şöyle serdetmektedir:

> "Yüce Allah'ın lütuf ve keremi ile benim hatırama gelenler ise şudur: Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirinden maksat, icaz derecesine varan Kur'ân-ı Kerîm'in nazmıdır. Bâtınından maksat, ince manaları ve kapalı sırları sâfî bir şekilde anlamada farklılıklar olmasına rağmen Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri ve te'vilidir. Haddinden maksat, kelâm mertebelerinin nihayetidir ki, konuşulanı müşahede etmek, demektir. Bu celâlinin azametini bildiren sıfat tecellîsidir ki, nisbet ve itibarlardan ârî olan Zât tecellîsidir; Kelâmın haddine ve nihayetine bir matla' ispat edilmiştir. Binaenaleyh matla' kelâmın ötesinde, nihâyetinin de ötesindedir.
>
> Kelâm Allah Teâlâ'nın sıfatıdır. O sıfat aynasında konuşanı müşahede etmek ise, o sıfatın bir tecellîsi, kemâl mertebelerinin ise nihayetidir. Bu tecellînin ötesine muttali olmak, oradan yükselip Zât tecellîsine varmakla olur. Başka yolu yoktur. Burada Zât'a ulaşmak ise kelâm sıfatı vasıtası ile o sıfata delâlet eden Kur'ân-ı Kerîm'in nazmım tilâvet vesilesi iledir. Öyle ise iki adım gereklidir. Birinci adımda, medlule, yani sıfata delâlet eden nazar adımı vardır. İkinci adım ise, sıfattan mevsufadır. Nitekim Ârif der ki: İki adımda vasıl oldum."[3]

İmâm-ı Rabbânî Vâkıa Sûresinde yer alan "Şüphesiz bu, değerli bir Kur'ân'dır. Korunmuş bir kitaptır. Ona ancak temizlenmiş olanlar dokunabilir" (Vâkıa 56/77-79) âyetlerini de Kur'ân-ı Kerîm'in manalarını anlamakla irtibatlı bir şekilde tefsir ederek şu açıklamayı yapmaktadır:

> "Bu âyetlerden maksat, Allah'ın murad ettiği engin manalardır. Bu kulun söz konusu âyetlerle ilgili olarak kıt aklına gelen, Kur'ân'da saklı bulunan ilâhî sırları ancak iç dünyalarını beşerî alakalardan arındırmış olan kimselerin keşfedebileceğidir. Arınmış insanların nasibi Kur'ân'ın sırlarını keşfedebilmek ise, diğerlerinin nasibi nedir acaba! Bu âyetten çıkartabileceğimiz bir başka işaret de Kur'ân'ı okumaya ancak nefislerini heva ve heveslerden temizlemiş olan ve gizli-açık bütün şirk çeşitlerinden, dış ve iç âlemdeki bütün sahte ilahlardan arındırmış bulunan kimseler lâyıktır. Bunun izahı şöyledir:

1 bk.İbn Hibbân, İlm, 75; Bezzâr, *el-Müsned,* no: 2312; et-Taberânî, *el-Kebîr,* no: 10090.

2 bk. Sühreverdî, *Avârif*, 1/114.

3 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* III, 595-596 (Arapça III. Cild, 117. Mektup)

> Seyr ü sülûke yeni başlamış olan kimselere uygun olan zikirle meşgul olmaları ve zihinlerinde Allah'tan başka bir şey kalmayıncaya kadar Allah'ın dışındaki şeyleri gönüllerinden kazımaya çalışmalarıdır. O hâle gelmeliler ki, kendilerine Allah'ın dışındaki şeyler zorla hatırlatılmaya çalışılacak olsa bile bunları yine de hatırlamamalıdırlar. İşte seyr ü sülûke yeni başlayanlar bu vesileyle şirkten, enfüsî ve âfakî ilahlardan arındıkları zaman zikir yerine Kur'ân okumaya lâyık olabilir ve bundan böyle manevî yükselişlerini Kur'ân tilâvetiyle gerçekleştirebilirler. Anlatılan hâle varmadan Kur'ân okumak salih kulların işidir. Fakat bu hâle ulaştıktan sonra Kur'ân okumak ise mukarreblerin işidir. Nitekim bundan önce zikirle uğraşmak da mukarreblerin işidir. Sonuç olarak salih kulların işi ibadet ağırlıklıdır, mukarreblerin işi ise tefekkür ağırlıklıdır. "Bir anlık tefekkür bir veya yetmiş senelik ibadetten daha hayırlıdır"[1] sözünü işitmişsinizdir. Tefekkür bâtıldan hakka geçmektir. Salih kullarla mukarreb kullar arasındaki fark, sözünü ettiğimiz ibadetle tefekkür arasındaki farktır."[2]

Şunu belirtmek gerekir ki, İmâm-ı Rabbânî, büyük bir mürşid-i kâmil ve sûfî bir zattır. Eserlerinde de bu yön ağır basmaktadır. Dolayısıyla âyet-i kerîmeleri de çoğunlukla tasavvufî açıdan ve işârî olarak yorumlamış, özellikle de tasavvufla alakalı âyetler üzerinde yoğunlaşmıştır. Vereceğimiz örneklerde de bu husus açıkça gözükmektedir. Dolayısıyla biz İmâm-ı Rabbânî'nin âyetleri anlama ve yorumlamasını rivayet, dirayet ve işârî (tasavvufî) olmak üzere üç ana başlık altında değerlendirecek, ayrıca dua vs. değişik vesilelerle âyet-i kerîmelere telmihde bulunmasına değineceğiz.

I. Rivayet Tefsiri Yönünden

Rivayet tefsiri, âyet-i kerîmelerin diğer âyet-i kerîmelerle, Peygamberimizin sözleriyle, sahâbeden ve tâbiûndan nakledilen sözlerle tefsir edilmesine denilmektedir.[3] İmâm-ı Rabbânî de âyetleri yorumlarken bazen âyeti yine âyetle, bazen âyeti hadis-i şerifle bazen de sahâbe ve tâbiûn sözleriyle tefsir etmektedir.

Âyeti Âyetle Tefsiri

Âyet-i kerîmelerden muradın ne olduğunu anlamak, onların delâlet ettikleri manaları ve ihtiva ettikleri hüküm, nükte ve incelikleri açıklamak için başvuru-

1 bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* no: 35223; Beyhakî, *Şüabü'l-Îmân,* no: 118; İbn Ebi Âsım, *es-Sünne,* 1/139; Deylemî, *el-Firdevs,* nr. 2397, 2400.

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* III, 178-179 (Arapça III. Cild, 4. Mektup)

3 bkz. Zerkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-İrfân,* Mısır, ts., II, 12; Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* Kahire, 1961, I, 130-131; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1979, s. 228.

lacak en sağlam ve en güvenilir yöntem, şüphesiz Allah'ın kelâmını yine Allah'ın kelâmıyla izah etmektir. Zira kendi kelâmı olan Kur'ân'ı en iyi bilen ve ve tefsir edecek olan hiç şüphesiz Allah Teâlâ'dır. Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımız zaman onda değişik sebep ve hikmetlerle zikredilmiş âm-hâs, mutlak-mukayyed, mücmel-mübeyyen vs. lafızlar bulunduğunu; bir yerde mübhem olarak zikredilmiş bir hususun başka yerde açıklandığını, bir yerde kısaca temas edilen bir konunun da başka bir yerde tafsilatlı olarak anlatıldığını görürüz. Dolayısıyla Kur'ân'ı tefsir ederken ilk olarak bunların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Böylece âyet-i Kerîmeler arasında vehmedilen tenâkuz durumları ortadan kalkacak ve Kur'ân-ı Kerîm'i bir bütün olarak anlamak kolaylaşacaktır.[1]

İmâm-ı Rabbânî, eserlerinde bir âyetin aynı konuyu ilgilendiren diğer âyetlerle tefsirine örnek olacak pek güzel açıklamalarda bulunmaktadır. Buna misâl olarak "din gününü" ve Allah Teâlâ'nın o günde "hakikî ve mecazî tüm mâlikiyete sahip olmasını" verebiliriz. İmâm-ı Rabbânî, hitap ettiği şahsın bir cümlesini dikkatlere sunarak şöyle diyor:

> "Şerefli mektubunuzda 'dünya ve âhiretin hâkimi' şeklinde bir tabir yer almaktadır. Bu yalnızca Vâcibu'l-Vücûd olan Cenab-ı Hak için kullanılabilecek bir ifadedir. Hiç bir şeye gücü yetmeyen âciz bir kul hangi açıdan Allah -celle şânuhû- ile ortaklık arzulayabilir? Ve böyle bir kul; ister hakikî anlamda isterse mecazî anlamda olsun, özellikle de hâkimiyetin ve mülkiyetin "Din gününün sahibine" (Fâtiha 1/3) âit olduğu uhrevî boyutla ilgili olarak nasıl müstakil olmaya çalışır?
>
> O gün Hak Teâlâ "Bugün hükümranlık kimindir?" (Mü'min 40/16) şeklinde nida buyurur ve cevabını da kendisi verir: "Kahhâr olan, tek olan Allah'ındır!" (Mü'min 40/16) O gün kullar, sadece korku, dehşet, pişmanlık ve hüzünle yüz yüzedir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde o günün şiddetinden ve mahlukâtın karşılaşacağı sıkıntılardan söz ederek şöyle buyurur: "Şüphesiz o kıyamet gününün sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın, emzirdiği çocuğunu unutur; her gebe çocuğunu düşürür; insanları sarhoş görürsün, oysa sarhoş değillerdir ama Allah'ın azabı şiddetlidir (bu dehşetli azap, onların akıllarını başlarından almıştır.)" (Hac 22/2)
>
> O gün herkes sözleri ve davranışlarından hesaba çekilir!
>
> Akıl sahiplerinin kalpleri yanıp erir!
>
> Tüm peygamberler bile dehşete düşer;
>
> İşlemiş olduğun günahlara ne mazeret bulacaksın?

1 bkz. Itr, Nureddin, *Muhâdarât fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dımaşk, 1990, s. 138; Gümüş, Sadreddin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, İstanbul, 1990, s. 32.

Ne yapacaksın?" [1]

İmâm-ı Rabbânî, âyetleri birbiriyle tefsir ederek Allah'ın rahmetinin dünya ve âhirette kime ne şekilde erişeceğini şöyle izah etmektedir:

> "Çok dikkatli olmak ve bilmek gerekir ki dünya dostların ve düşmanların iç içe olduğu, her şeyin birbirine karıştığı bela ve musibet yurdudur. Allah Teâlâ'nın "Rahmetim ise her şeyi kaplamıştır" (A'râf 7/156) âyetinin de ifade ettiği üzere Allah Teâlâ'nın rahmeti her şeyi kuşatmıştır.
>
> Ceza (karşılık) yeri olan kıyamet gününe gelince Yüce Allah'ın "Ey inkârcı günahkârlar, bugün şöyle ayrılın!" (Yâsîn 36/59) âyetinde de haber verdiği üzere; o günde dost ve düşmanı birbirinden ayırmak mümkün olur. Artık o gün rahmet kurası dostların ismine çıkar. Allah Teâlâ'nın "İleride onu (rahmetimi) özellikle, kötülükten sakınanlara, zekâtını verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım" (A'râf 7/156) âyetinin de teyit ettiği üzere, düşmanlar mutlak olarak mahrum ve kesin anlamıyla lanetlenmiş olurlar.
>
> Âhirette kerem ve rahmet iyilere, ehl-i İslâm'a ve seçkin kullara aittir. Evet, son nefesini güzel bir şekilde vermesi durumunda ehl-i İslâm'ın tamamının rahmetten bir nasibi vardır. Uzun bir süre geçtikten sonra da olsa cehennem azabından kurtulması söz konudur. Ancak masiyetin zifirî karanlığı ile iman nuru nasıl bir arada barınabilir! Allah Teâlâ'dan gelen hükümleri umursamamak insanı dünyadan âhirete nasıl selâmetle götürebilir. Nitekim âlimler demiştir ki: "Küçük günahta ısrar büyük günaha götürür; büyük günahta ısrar ise küfre götürür."[2]

Âyet-i Kerîmeleri Peygamberimiz'in Sözleriyle Tefsiri

Resûlullah'ın Kur'ân âyetlerini tefsir, tebyin ve tebliğ görevi vardı. Dolayısıyla Allah Teâla'dan sonra âyetleri açıklama yetkisi ona verilmişti. O da bu yetkiye dayanarak, bütün âyetleri olmasa da bir kısım âyetleri tefsir etmiştir. Peygamberimizin yaptığı bu tefsirler, hadis kaynaklarının "Tefsir Kitapları"nda ve bu konuyla alakalı yapılmış özel çalışmalarda bulunmaktadır. Bunun ötesinde Peygamberimizin diğer hadis-i şerifleri de genel anlamda Kur'ân-ı Kerîm'in açıklanması sadedinde vârid olmuştur.

İmâm-ı Rabbânî'nin de bir kısım âyet-i kerîmeleri Peygamberimizin hadis-i şeriflerinden istifade ile açıkladığını görmekteyiz. Bu hususa misâl verilebilecek en güzel izahlardan biri şöyledir:

> "Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Bir de peygamber size her ne emir verirse onu tutun, yasakladığından da sakının." (Haşr 79/7)
>
> O hâlde kurtuluş iki şeye bağlıdır: Emirlere sarılmak, yasaklardan kaçınmak.

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 314-315 (Arapça I. Cild, 74. Mektup)

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 367-368 (Arapça I. Cild, 96. Mektup)

Bu iki hususdan daha önemli olanı, verâ ve takvâ diye de tabir edilen ikinci kısımdır. Nitekim Resûlullah'ın yanında bir adamın ibadetinden ve ibadetteki üstün gayretinden; başka bir kişinin de takvâsından (haramlardan uzak durmasından) söz edildi. Efendimiz şöyle buyurdu: "Hiçbir şeyi ria'ya (hayâ ve verâya) denk tutma." (Tirmizî, no: 2519) Ria' ile kastedilen verâ'dır. Bir başka hadis-i şerifte Resûlullah şöyle buyurur: "Dininizin esası verâdır." (Şihâb, Müsned, no: 40; Deylemî, Firdevs, no: 6491)

İnsanın meleklere üstünlük sağlaması ancak bu kısmı (yani verâ ve takvâyı) gerçekleştirmesiyle mümkündür. Allah Teâlâ'ya yakınlık basamaklarında ilerlemek yine bu ikinci kısma dâhildir. Çünkü melekler birinci kısımda yani Allah'ın emirlerine sarılma noktasında insanlarla ortaktırlar. Ancak onlarda yükselme yoktur. Bu yüzden verâ ve takvâ kısmına riayet etmek İslâm'ın en fazla önem verdiği hususlardan ve dinin vazgeçilmez kabul ettiği esaslardandır.

Temeli haramlardan kaçınmak olan bu kısımda titiz davranabilmek, ancak mubahların fazlasından uzak durup zarurî olanlarıyla yetinilmesi durumunda en kâmil şekliyle mümkün olabilir. Mubahları işleme konusunda nefsin dizginleri gevşek tutulursa nefis şüpheli olan şeylere saldırır. Şüpheli olan ise haram olana yakındır. Ve "Kim korunun (yasak bölgenin) etrafında dolanırsa içine (yasak alana) girmesi an meselesidir." (Buhârî, İman 39; Müslim, Müsâkât, 41)

Haramlardan kaçınmak iki kısımdır: Birincisi, Allah Teâlâ'nın haklarıyla ilgilidir. İkincisi ise kulların haklarıyla ilgilidir. İkinci kısmı gözetmek birinci kısmı gözetmekten daha önemlidir. Çünkü Hak Teâlâ mutlak zengindir ve merhamet edenlerin en merhametlisidir. Kullar ise fakir, muhtaç, cimri ve gerçekten bayağıdır.

Resûlullah şöyle buyurmuştur:

"Üzerinde kardeşinin namus ve benzeri haklarından bir hakkı olan bu gün, dinar ve dirhemin bulunmadığı yere gelmeden önce helâllik alsın. Eğer yararlı bir ameli varsa zulmü oranında kendisinden alınır, zulme uğrayana verilir. Eğer hiçbir iyiliği yoksa zulmettiği kişinin kötülüklerinden alınır kendisine yüklenir." (Buhârî, Zulüm 10; Tirmizî, no. 2419; Ebû Davud, no: 3450)

Resûlullah yine şöyle buyurmuştur: "Biliyor musunuz müflis kimdir?" Orada bulunanlar cevap verdiler: "Biz müflis diye ne parası (kârı) ne de eşyası (sermayesi) olmayan kişiye deriz." Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: "Ümmetimden iflas eden o kişidir ki kıyamet günü namazıyla, orucuyla ve zekâtıyla gelir. Ancak dünyada iken falana sövmüş, filana iftira atmış, onun parasını yemiş, bunun kanını akıtmış, falanı dövmüştür. O kişinin sevapları hak sahiplerine dağıtılır. Üzerindeki haklar bitmeden sevapları tükenirse onların hatalarından alınır kendisine yüklenir. Sonra da cehenneme atılır."" (Müslim, Birr 15; Tirmizî, no: 2418)[1]

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 320-321 (Arapça I. Cild, 76. Mektup)

Görüldüğü üzere İmâm-ı Rabbânî burada konunun başında zikrettiği âyet-i kerîmeyi, onun muhtevasını alakadar eden hadis-i şerifler ışığında tefsir izah etmekte, âyetin sünnetle tefsirine güzel bir örnek sunmaktadır.

İmâm-ı Rabbânî, âyet-i kerîmeyi hadislerle açıklarken bazen de öncelikle konuyla ilgili hadis-i şerifi verip sonra konuyla ilgili âyetlere temas etmekte, böylece mevzuyu açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır:

> "İbadetlerin en kapsayıcısı ve taatlarin içinde Allah Teâlâ'ya en çok yaklaştıran ibadet, namazı eda etmektir. Efendimizin de buyurduğu gibi "Namaz dinin direğidir; onu dosdoğru kılan dinini dosdoğru yapmıştır. Onu terk eden, dinini yıkmıştır." (bk. Deylemî, Firdevs, no: 3795; Beyhakî, Şu'abu'l-îmân, no: 2808) Dolayısıyla namazı devamlı olarak kılmayı başaran kimse, kötülüklerden ve çirkinliklerden kaçınmış olur. Allah Teâlâ'nın "Şüphesiz namaz kötü ve iğrenç şeylerden alıkoyar" (Ankebût 29/45) âyeti de bu sözü doğrulamaktadır.
>
> Bu durumda olmayan, yani sahibini kötülüklerden ve çirkinliklerden alıkoymayan namaz şekilden ibarettir ve bu namazın hakîkati yoktur. Ancak, hakîkat elde edilinceye kadar şekli terk etmemek gerekir. Çünkü "Tamamı elde edilemeyen şeyin hepsi de terk edilmez." Zira sonsuz kerem sahibi olan Allah'ın o şekle de itibar etmesi ve onu hakikî namaz yerine kabul etmesi muhtemeldir. O hâlde namazları cemaatle, huşu' içinde ve Mevlâ'nın karşısında boyun bükerek eda etmeye devam etmeli. Çünkü bu, kurtuluşa ve felaha ulaşma sebebidir. Zira Yüce Allah: "Gerçekten mü'minler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki, namazlarında huşu' içindedirler" (Mü'minûn 23/2) buyurmaktadır."[1]

Âyet-i Kerîmeleri Sahâbe ve Tâbiûn Sözleriyle Tefsiri

Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinde sahâbe sözleri üçüncü sırada bulunmaktadır. Çünkü onlar vahyin inişine şahit olmuşlar, Peygamberimizle beraber bulunmuşlar ve onun kutlu açıklamalarını kulaklarıyla işitmişlerdir. Açıkçası vahiy, Kur'ân ve tefsir olgusunun içinde büyümüşlerdir. Dolayısıyla onların, âyetlerin tefsirlerine ilişkin açıklamaları, İslâm âlimleri tarafından önemli addedilmiş ve Kur'ân'ın yorumunda başvurulması gerekli bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Bunun peşinden de kıymet itibariyle dördüncü sırada tâbiûn sözleri gelir. İmâm-ı Rabbânî'nin de bir kısım ayetlerin açıklanmasında sahâbe sözlerine itimat ettiğini, bazı âyetler de de tâbiûn kavillerine yer verdiğini müşahede etmekteyiz. Bununla ilgili şu örnekleri kaydedebiliriz:

Birinci örneğimiz, Kehf Sûresi 110. âyette Peygamberimiz ile alakalı olarak bahsedilen "Ene beşerun mislükum: Ben de sizin gibi bir beşerim" ifadesiyle ilgilidir:

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 347-348 (Arapça I. cild, 85. Mektup)

İmâm-ı Rabbânî, "Peygamberimiz'in bu âlemdeki etten kemikten oluşan yapısı onun meleklik yapısına ağır basar. Böylelikle de insanlarla arasındaki ilişki daha güçlü bir hâle gelir. Bu ilişki Peygamberin onlara fayda vermesi, onların da bu faydayı alabilmeleri şeklindedir. Alıcı tarafta beşeriyet yönü ağır olduğundan verici tarafın da bu yönü ağırlaştırılmış olmaktadır. Bu hikmete binâen Allah Teâlâ değerli habibi Muhammed Mustafa'ya, beşerî yönüne çok açık ve belirgin bir şekilde vurgu yapmasını emretmiştir" açıklamasını yaptıktan sonra buna delil olarak "De ki: Ben ancak sizin gibi bir beşerim." (Kehf 18/110) âyetini zikreder. Burada "sizin gibi" ifadesinin kullanılmasının "Peygamberin beşer yönüne vurgu yapmak için olduğunu; Peygamberimiz bu maddî âlemden irtihal ettikten sonra ruhanî tarafının ağır bastığını, beşerî irtibatlarının eksilmeye yüz tuttuğunu ve tebliğinin nuraniyetinde farklılıklar baş gösterdiğini" belirtir.

Sonra da âyetle alakalı olarak ashâb-ı kirâmdan bazılarının şöyle dediğini nakleder: "Henüz Peygamberimizin defin işlemlerini bitirmeden kalplerimizde bir takım değişiklikler olduğunu fark ettik." (Tirmizi, no: 3618, İbn Mâce, no: 1631)

İmâm-ı Rabbânî, sahâbenin bu sözüyle ilgili olarak ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> "Evet çünkü görünene (şuhudî) iman, görünmeyene (gaybî) imana dönüşmüştür. Ve de aradaki ilişki gözlerden kulaklara kaymıştır. Peygamber Efendimizin âhirete irtihallerinin üzerinden bin yıl geçmiştir. Bu gayet uzun bir süredir. Yani bu sürenin büyük değişimlere ve değişikliklere elbette etkisi olacaktır. Bu uzun süre zarfında ruhaniyet tarafı o kadar ağır basmıştır ki, beşerî yönü hâline gelmiş, tamamen onun rengine boyanmıştır. Halk âlemi, emir âlemi boyasına boyanmıştır. Peygamberin halk âlemine tâbi olup, onun hakîkatine, yani Muhammedî hakîkate ait olan şeyler yükselerek Ahmedî hakîkate çıkmış, zorunlu olarak ona katılmış ve Hakîkat-i Muhammediyye Hakîkat-i Ahmediyye ile birleşmiştir. Buradaki Hakîkat-i Ahmediyye ve Hakîkat-i Muhammediyye'den murad, onların imkân dairesine ait olan emir ve halk âlemlerindeki taayyünleridir. Yoksa imkân dairesindeki taayyününün gölgesinde bulunduğu vacip dairesindeki taayyünleri değildir. Zira vacip dairesindeki taayyününün yükselmesinin bir anlamı yoktur ve bu taayyünle bütünleşme de söz konusu değildir." [1]

İkinci örneğimiz ise Lokman Sûresi 6. âyette bahsedilip kötülenen "lehve'l-hadis"le alakalıdır. İmâm-ı Rabbânî, raks ve sema'ın gerçekte, boş işler ve oyun sınıfına dâhil olduğunu belirttikten sonra "İnsanlardan bazıları boş sözü satın alır" (Lokman 31/6) âyetinin teganniyi yasaklamakla ilgili nazil olduğunu belirtir. Sonra da sahâbe ve tâbiûn müfessirlerinden naklettiği görüşlerle âyeti izah etmeye çalışır:

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* II, 175-176 (Arapça I. Cild, 266. Mektup)

> "İbn Abbas ile İbn Mes'ud, boş sözden maksadın teganni olduğuna yemin ederlerdi. İbn Abbas'ın talebesi ve tâbiûn büyüklerinden olan Mücahid, âyet-i kerîmede geçen "boş söz"ün "teganni" olduğunu söylemiştir. Yine Mücahid, "Onlar ki kötü söze şahit olmazlar" (Furkan 25/72) âyetini; "Yani teganni yapılan yerde hazır bulunmazlar" şeklinde açıklar. Medarik tefsirinde, "boş söz; gece sohbeti ve tegannidir" diye geçmektedir."[1]

Bir diğer misâlimiz, Hz. Ömer'in faziletiyle alakalıdır. Bununla ilgili olarak İmâm-ı Rabbânî şu açıklamayı yapar:

> "Peygamber Efendimiz Allah'tan bu dini Ömer'in yardımıyla güçlendirmesini istemiş ve Allah da onun bu isteğini kabul ederek Hz. Ömer'i kendisine bağışlamış ve sebepler âleminde bu dinin güçlenmesini Hz. Ömer'le gerçekleştirmiştir. Nitekim Cenab-ı Allah bir âyet-i kerîmede: "Ey Nebî! Allah ve sana tâbi olan mü'minler senin için kâfîdir" (Enfâl 8/64) buyurmuştur.
>
> İbn Abbas bu âyetin iniş sebebi olarak Hz. Ömer'in Müslüman olmasını gösterir. Şu hâlde Hz. Ebûbekir Sıddık'tan sonra bu ümmetin en üstünü olma vasfı Hz. Ömer'e aittir. Bu sebepledir ki sahâbe ve tâbiûn, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in ümmetin en üstün kimseleri olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hz. Ali de "Ebûbekir ve Ömer bu ümmetin en üstün şahsiyetleridir. Beni onlardan üstün gören kimse iftira suçu işlemiş olur ki kendisini iftira cezası gereği kırbaçlarım." demiştir.
>
> Bu konu bazı mektuplarımda genişçe izah edilmiş olduğundan burada konunun ayrıntılarına girmek istemiyorum. Ahmak kimse kendisini Peygamberimizin ashâbına denk gören kimsedir. Bu konuyla ilgili hadislerden haberi olmayan cahil kimse de kendisini öne geçenlerden (sabikûndan) görür. Fakat şunun da bilinmesi gerekir ki üstünlüğe sebep olan bu öncelik nimeti sadece Peygamberimize arkadaş olma şerefine nâil olmuş ilk nesle mahsustur. Bu özellik, diğer nesiller için söz konusu değildir. Ancak diğer asırlar için konuşursak bazı nesiller kendilerinden önceki bazı nesillerden daha üstün olabilir. Bunun gibi bir asrın ikinci kuşağında yaşayan kimse o asrın birinci kuşağında yaşayan kimseden üstün olabilir."[2]

II. Dirayet Tefsiri Yönünden

Dirayet tefsiri, sadece rivayetlerle yetinilmeyip âyet-i kerîmelerin dil, edebiyat, şiir, tabiat ilimleri gibi çeşitli aklî bilimlerden faydalanılarak tefsir edilmesine denilmektedir. Bu tür tefsirde daha ziyade müfessirin kendi ictihad ve görüşü önem arz etmektedir.[3] Bu tarife göre İmâm-ı Rabbânî'nin de bir kısım âyet-i kerîmeleri

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 623-624 (Arapça I. Cild, 209. Mektup)

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* III, 142-143 (Arapça II. Cild, 99. Mektup)

3 Zehebî, age, I, 255; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* s. 307.

kendi re'y ve ictihadıyla tefsir ettiğini görmekteyiz:

İmam-ı Rabbânî, "O Ramazan ayı, Kur'ân'ın indirildiği aydır!" (Bakara 2/185) âyetinden hareketle Ramazan'la Kur'ân-ı Kerîm arasındaki kuvvetli irtibata dikkat çekerek şu tefsiri yapmaktadır:

> "Bu ayın, bütün zatî ve şuunî kemâlâtı hâvi ve asıl dairesine dâhil olan Kur'ân-ı Kerîm'le tam bir münasebeti vardır. Zılliyyet (gölgelik) ona asla ârız olmaz. "İlk kabiliyet" de onun gölgesidir. İşte bu özelliklerinden dolayı Kur'ân-ı Kerîm mübarek Ramazan ayında indirilmiştir. Bu münasebetle Ramazan ayı bütün hayır ve bereketleri kendinde toplamıştır. Sene içerisinde her hangi bir yolla kişiye ulaşan her hayır, kadri yüce Ramazan ayının bereket deryasından bir damladır. Bu ayda sağlanan "cemiyet" hâli sene boyunca elde edilecek olan cemiyetin sebebidir. Bu ayda düşülen "tefrika" hâli sene boyunca tefrikaya yol açar.
>
> Ramazan ayında Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmenin sünnet oluşu, aslî ve zillî bütün kemâlâta erişmeye vesile olması sebebiyle olabilir. Bu iki kemâlâtı kendisinde toplayan kimsenin, Ramazan ayının bereket ve hayırlarından mahrum kalmaması umulur. Bu ayın gündüzlerinde bulunan bereket diğer aylarınkine benzemez; gecelerinde bulunan hayır da başka ayların geceleri ile kıyas edilemez. Belki de iftarı erkenden yapmanın, sahuru da geciktirmenin evlâ oluşu hakkındaki hüküm, gece ile gündüze ait vakitleri birbirinden tam olarak ayırmak içindir."[1]

İmâm-ı Rabbânî'nin burada Ramazan ayı ile Kur'ân arasındaki münasebeti izahta rivayetin ötesinde akıl ve içtihadını kullanarak derin bir analizde bulunduğu fark edilmektedir. Bu da onun, dinî nasların te'vilinde ne kadar kuvvetli bir dirayet ve kudrete sahip olduğunun bir işareti olarak değerlendirilebilir.

İmam-ı Rabbânî, "Allah onlara zulmetmedi, bilakis onlar kendilerine zulmettiler" (Nahl 16/33) âyetine dayanarak, kendi hür iradesiyle kötülük yolunu seçmiş, günahkâr, riyakâr ve şahsiyetsiz bir kişinin perişan hâlini şöyle resmeder:

> "Gerilerde kalan, yüzü kara, kötü huylu, hâline ve vaktine aldanmış... Mevlâsına muhalefette tam gayretli... Azimeti ve evlâ olanı terk eden, halkın nazargâhını süsleyen, Hakk'ın nazargâhını viraneye çeviren... Zâhir amellerde isteksiz, iç dünyası yabancılara meyletmiş, sözü özüne uymayan, hâli hayâline bağlı olan... Hâlbuki bu uyku ve hayâlden ne çıkar, bu söz ve hâllerden ne keşf olur ki!... Gününün hasılatı, geri kalış ve hüsran... Tek sermayesi ahmaklık ve şaşkınlık... Nefsi; şer ve fesadın kaynağı, zulüm ve Rabb'e isyanın menşei... Kısacası o bir günah yığını, kusur birikintisi... Yaptığı hayırlar, lanet ve redde lâyık… İyilikleri yerilme ve geri çevrilmeye müstahak... Hâli, mertebesi ve kemâli böyle olan kimseye yazıklar olsun. Bu kimsenin istiğfarı dahi bir günahtır. Hem de hepsinden büyük. Tövbesi masiyettir, hem de en çirkini."[2]

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 97-98 (Arapça I. Cild, 4. Mektup)

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 111-112 (Arapça I. Cild, 9. Mektup)

İmâm-ı Rabbânî "O (Allah), yaptığından sual olunmaz" (Enbiyâ 21/23) âyeti vesilesiyle kader mes'elesini anladığını ifade ederek şöyle demektedir:

> "Yine bunun gibi kaza ve kader meselesinin de iç yüzüne vâkıf oldum. Bu konuda da şerîat-ı garranın zâhiriyle, elde ettiğim bilgiler arasında hiçbir yönden çatışmanın olmadığını öğrendim. Bu bilgilerim, ayın on dördüncü gecesindeki dolunay gibi, icap noksanlığından ve cebr şâibesinden uzaktı. Şerîatın esaslarına aykırı olmadığı hâlde (Allah'ın) bu konuyu hangi hikmete binâen gizlediği doğrusu hayret edilecek bir durumdur. Şayet bu konuda şerîatın esaslarına karşı aykırılık şâibesi olsaydı, o takdirde bunu gizlemesinin sebebi anlaşılabilirdi. Belki de bu sır, şu âyet-i kerîmede saklıdır: "O (Allah), yaptığından sual olunmaz." (Enbiyâ 21/23)
>
> O'nun yaptıklarını kim ağzına alabilir ki,
>
> Ey arkadaş! Memnuniyet ve teslimiyetin dışında!" [1]

Aslında "kader" konusu, sırlarının bilinmesi ve hikmetlerinin çözülmesi en zor olan mevzulardan biridir. Hatta Efendimiz zaman zaman bu konuda konuşmak isteyen ashâbına bile bu konuyu tartışmaktan nehy etmiştir. Kader sırrına vâkıf olan evliyânın da azın azı olduğu ifade edilmektedir. Buna rağmen İmâm-ı Rabbânî'nin bu kadar kendinden emin bir şekilde konuşması ve kaderle ilgili o âyetin manasını çok iyi anladığını söylemesi dikkate şâyandır. İmâm-ı Rabbânî, ilmini menfaatine merdiven yapan dünyalık âlimleri gerçek din âlimlerinden ayırmakta ve Mücâdile Sûresinin 18-19. âyetlerine dayanarak onların, şeytanın istilasına uğramış yalancı zavallılar olduğunu şu şekilde belirtmektedir:

> "Ders ve fetva vermek, sadece Allah için yapılır, makam-mevki, mal ve üstünlük şâibesinden uzak olursa fayda sağlar. Ders ve fetva işinin bu maksatlardan uzak olduğunun işareti, dünyaya rağbet göstermeyip zühd sahibi olmaktır. Bu musibete müptela olan ve dünya sevgisinin eline esir düşen âlimler "dünyalık âlimler"dir. Bunlar aynı zamanda kötü âlimler olup insanların en şerlileri ve din hırsızlarıdır. Oysa onlar kendilerini dinin önderi ve halkın en üstünü kabul ederler. Kendilerini doğru yolda sanırlar; gerçekte onlar yalancıların tâ kendileridir. Şu âyet-i kerîmeler onların durumunu anlatmaktadır:
>
> "Onlar kendilerini bir şey üzere sanırlar. Dikkat edin onlar yalancılardır. Şeytan onları etkisi altına almış ve onlara Allah'ı hatırlamayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın taraftarlarıdır. Bilin ki, şeytanın taraftarları ziyana uğrayanların tâ kendileridir." (Mücâdile 58/18-19)

Yukarıdaki âyeti bu manada yorumlayan İmâm-ı Rabbânî, ifade etmeye çalıştığı düşünceyi zihinlere yerleştirme maksadıyla şöyle bir espriyle sözünü tamamlar:

> "Büyüklerden biri şeytanı insanları saptırma tasasından uzak, bir kenarda oturur-

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 144 (Arapça I. Cild, 18. Mektup)

> ken görür. Onun böyle ilgisiz biçimde oturmasının nedenini sorar. Lanetli şeytan cevaben şöyle der: "Zamanın kötü âlimleri işimde bana çok büyük destek sağladılar. Ve benim, yerime insanları saptırma işini kendileri üstlendiler. Böylece ben de işime karşı kayıtsız vaziyette oturuyorum!" Dolayısıyla şerîat işlerinde baş gösteren her zaaf ve İslâm milletini üstün kılma konusunda gösterilen her kusur; dâimâ kötü âlimlerin bereketsizliği ve niyetlerinin bozukluğu sebebiyle olmaktadır." [1]

İmâm-ı Rabbânî, dünyacı âlimlerin mukabilinde "âhiret âlimleri" olarak isimlendirdiği gerçek din âlimlerini de Nûr Sûresi 38. âyetin ışığında değerlendirmeye tâbi tutarak şu izahta bulunur:

> "Hâlbuki âlimler dünyaya düşkünlük göstermez ve makam, riyaset, mal ve üstünlük sevdasından selâmet bulurlarsa, işte onlar âhiret âlimleri ve peygamber vârisi olurlar. Ayrıca onlar mahlukâtın en üstünüdürler. Kıyamet günü mürekkepleri, Allah yolunda şehid olan kimselerin kanlarıyla tartılacak olan talihliler[2] bunlardır. "Âlimin uykusu ibadettir"[3] sözü bunlar için geçerlidir. Onlar âhiretin göz alıcı nimetlerine ve güzelliklerine hoş gözle bakanlardır. Dünyanın çirkin oluşu gözlerinde belirip âhiret yurduna ebediyet, dünya hayatına da yoklukla mühürlenmiş gözüyle bakanlardır. Kuşkusuz bunlar fâni olan dünyadan kaçmış ve ebedî olan âhirete yönelmişlerdir.
>
> Âhiretin büyüklüğünü gözlemleyebilmek, ebedî celâli gözlemenin ürünüdür. Dünyayı ve içindekileri küçük görmek âhireti büyük görmenin gereklerindendir. "Çünkü dünya ve âhiret birbirlerinin kumasıdır. Biri memnun olursa diğeri kızar."[4] Eğer dünya üstün olursa âhiret alçak duruma düşer. Dünya alçak duruma düşerse âhiret üstün gelir. Bu ikisini birleştirmek iki zıddı birleştirmek kabilindendir.
>
> Şurası bir gerçek ki, nefislerinin ve tabiî isteklerinin esiri olmaktan tamamen kurtulmuş bazı şeyhler, hakkanî niyetler güderek dünya ehlinin sûretlerini istemişlerdir. Onları dış görünüşleri bakımından dünyaya rağbet eder görürsün, ama hakîkatte onların dünyayla asla bir alakaları yoktur. Bilakis onlar hepsinden geçmiş ve kurtulmuş durumdadırlar. Şu âyet-i kerîme onların şanını zikretmek için gelmiştir: "Öyle erler vardır ki, ne ticaret ne de alış-veriş onları Allah'ı zikirden alıkoymaz." (Nûr 24/38) Alış-veriş bu kimseleri Allah'ı hatırlamaktan alıkoymaz. Onları bu işlerle meşgul oldukları sırada dahi hiçbir şeyle ilişki içinde değildir. Hâce Bahâeddin Nakşibend şöyle anlatır: "Mina çarşısında bir tüccar gördüm. Yaklaşık elli bin dinarlık ticaret yaptığı hâlde bir an bile kalbi Allah'tan

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 198 (Arapça I. Cild, 33. Mektup)

2 bk. Deylemî, *Firdevs*, no: 8840; *el-İlelu'l-Mütenâhiye,* 84; *Keşfu'l-Hafâ,* 2/234.

3 Deylemî, *Firdevs,* no: 6731, 6732; *Keşfu'1-Hafâ,* 2/325.

4 bk. Ahmed, *Müsned*, VI/638, nro: 19933, 19934; *Kitabü'z-Zühd,* no: 162; İbn Hibbân, no: 709; Hâkim, *Müstedrek*, no: 7853, 7897.

gafil değildi."[1]

Yapılan izahlarından anlaşıldığı üzere İmâm-ı Rabbânî, dünyayı tercih eden âlim tiplemesiyle âhireti tercih eden gerçek âlim portresini ilgili âyet-i kerîmelere müracaatla pek güzel bir şekilde tasvir etmekte, bu yolla aynı zamanda atıfta bulunduğu âyetlerin bir tefsirini yapmakta ve onların canlı misâller ışığında kolayca anlaşılmasını sağlamaktadır. Aslında o, bu tarzdaki izahlarıyla ilgili âyetleri dirayet yoluyla tefsir edip yorumlamaktadır.

İmâm-ı Rabbânî'nin eserlerinde ve mektuplarında hassasiyetle durduğu meselelerin başında İslâm'ın bir bütün olarak anlaşılıp yaşanması, İslâm ile küfür arasındaki sınırların kırmızıçizgiler hâlinde ve net bir şekilde konulmasıdır. Çünkü Hazret'e göre İslâm ile küfür bir arada asla bulunmaz. Nitekim o, İslâm ile küfrün, gündüzle gece gibi birbirine taban tabana zıt iki şey olduğunu ve bunların ebediyen bir arada bulunmayacağını belirterek, ilgili âyetler ışığında konuyla alakalı şu açıklamayı yapar:

> "Bilmelisin ki, dünya ve âhiret saadetini elde etmek yalnızca, İki Cihanın Efendisine tâbi olmaya bağlıdır. Ona tâbi olmak ise İslâm'ın hükümlerini yerine getirerek insanlar arasında uygulamakla, küfrün tesirlerini ortadan kaldırarak iptal etmekle, havastan ve avamdan onu kovmakla ancak mümkün olur. Çünkü İslâm ve küfür kıyamete dek, hatta kıyamette bile bir araya gelmeyecek olan iki zıttır. Birini kabul etmek diğerini reddetmeyi ve birine değer vermek diğerini küçük düşürmeyi gerektirir. Allah Teâlâ, Resûlü ve Habibine hitap ederek şöyle buyurmuştur: "Ey peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla cihat et, onlara sert davran." (Tevbe 9/73)
>
> Yüce Allah, en mükemmel ahlâk ile vasıflanmış olan Resûlü'ne kâfirlerle cihat etmeyi ve onlara sert davranmayı emredince; kâfirlere sert davranmanın büyük ahlâkın gereği olduğu anlaşılmış olur.
>
> İslâm'ın yüceliği, küfrün ve küfür ehlinin zilletindedir. Kâfirlere değer veren kişi, Müslümanları zelil düşürmüş olur. Kâfirlere değer vermek yalnızca, onlara saygı göstermek ve başköşeye oturtmaktan ibaret değildir. Aynı zamanda meclislere alarak onlarla beraber olmak ve onların dilini kullanarak onlarla konuşmaktır. Bütün bunlar ehl-i küfrü üstün tutma manasına dâhildir. Onlara lâyık olan, köpekler gibi kovulmaktır.
>
> Eğer onlarla ilişki kurmak, onlar olmaksızın neredeyse ulaşılamayacak olan dünyevî bir maksada dönükse o durumda onlara iltifat ve itibar etmeme hasletini gözeterek zarurî olduğu kadar onlara bir arada bulunmak gerekir. İslâm'ın kemâli bu maksadı da bütünüyle terk etmek, onların arasına karışmamak ve iltifatta bulunmamaktır.
>
> Cenab-ı Hak, şerefli kitabında ehl-i küfrü, kendinin ve elçisinin düşmanı ola-

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 199-200 (Arapça I. Cild, 33. Mektup)

rak tanımlamıştır. O hâlde Allah'ın ve Resûlü'nün düşmanlarıyla bir arada olmak, cinayetlerin en büyüğüdür. Bu düşmanlara karışarak beraber olmanın en hafif zararı, onlarla samimiyet kurmanın oluşturduğu çekince engelinden dolayı şer'î hükümleri uygulama ve küfrün çirkin tesirlerini ortadan kaldırma gücünün zayıflaması ve gevşemesidir. Bu çok büyük bir zarardır. Çünkü Allah'ın düşmanlarıyla dostluk ve samimiyet kurmak, sonuç olarak Yüce Allah'a ve onun Resûlü'ne düşmanlığa varır. Böyle davranan kişi kendisinin ehl-i İslâm'dan olduğunu, Allah'a ve Resûlü'ne iman ettiğini iddia edebilir; ancak o bilmez ki, bu gibi çirkin işler İslâm nimetini ondan tamamıyla kaldırır. Nefislerimizin ve kötü amellerimizin şerrinden Allah'a sığınırız.

İslâm devletine ulaşmanın alameti, ehl-i küfre buğz etmek ve onlardan nefret etmektir. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de onları; "necis: pislik" (Tevbe 9/28) olarak, başka bir yerde de; "rics: murdar" (Tevbe 9/95) olarak nitelemiştir. O hâlde ehl-i küfür, ehl-i İslâm'ın gözüne pislik ve murdar olarak gözükmelidir. Eğer ehl-i İslâm onlara bu gözle baksaydı onların sohbetinden kaçınır ve onlara benzemekten tiksinirlerdi. Herhangi bir konuda bu düşmanlara müracaat etmek ve onların görüşlerinin ve hükümlerinin gereğince amel etmek tam anlamıyla onları yüceltmektir. Öyleyse onlardan himmet talep edenin ve onları vesile kılanın hâli nice olur!" [1]

İmâm-ı Rabbânî, Ahzâb Sûresi 72. âyette dile getirildiği üzere göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten kaçındığı "emanet"in insan tarafından yüklenilmesini ve bunun gerekçesi olarak da insanın "zalûm" ve "cehûl" olmasının gösterilmesini şu şekilde yorumlamaktadır:

"Öncelikle şunu bilmeliyiz ki, Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır. Gerçekte Yüce Allah sûretten münezzehtir. Burada Allah'ın Âdem'i kendi sûretinde yaratmasından maksat, şayet tenzih mertebesi (Allah Sübhânehû) için bir sûret takdir edilseydi bu mutlaka câmi' (kuşatıcı) bir sûret olurdu. İşte kuşatıcı özellikte yaratılmış insan da bu sûret üzerine var olmuştur. Diğer sûretlerin bu mukaddes mertebeyi temsil edecek ve onun kemâlâtını yansıtacak kabiliyeti yoktur. Bu sebepledir ki insanoğlu Allah'ın halifeliğine lâyık görülmüştür. Zira bir şey diğer bir şeyin sûretinde olmadıkça onun halifeliğine lâyık olamaz. Bir şeye halife olmak o şeye halef ve vekil olmak demektir. Rahman'ın halifesi olduğundan, zorunlu olarak emanetin ağır yükünü omuzlanmak insana düşmüştür. Zira sultanın hediyelerini ancak sultanın kervanları taşıyabilir. Gökler, yerler ve dağlar bu kuşatıcılığı nereden bulabilirler ki Allah'ın sûretiyle sûretlensin, onun ahlâkıyla ahlâklansın ve ona halife olmaya hak kazansın da emanetinin yükünü taşıyabilsin.

Şurası fark edilmektedir ki eğer bu emanetin yükü göklere ve yerlere yüklenecek olsaydı onlar paramparça olur, kendilerinden geriye hiçbir eser kalmazdı. Bu fakire göre söz konusu emanet kayyûmiyyettir. Bu emanet (Allah'a)

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 507-508 (Arapça I. Cild, 163. Mektup)

vekâleten bütün eşyanın kıyamını (ayakta durmasını) sağlamak olup sadece kâmil insanlara mahsustur. Yani kâmil insanın Allah ile olan ilişkisi o noktaya varır ki, bu noktada kâmil insan hilâfet hükmünce bütün eşyanın kayyumu olur. Artık varlık bahşetmek ve diğer zâhirî ve bâtınî kemâlât hep kâmil insanın aracılığıyla olur. Melekler Allah'la aralarında onu aracı kılarlar, insanlar ve cinler hep onun eteklerine sarılırlar. Hakîkatte bütün eşyanın teveccühü onun tarafınadır. Her şey ona dönmüş durumdadır. O bu sırrın farkında olsa da olmasa da durum böyledir.

Ama "O (insan) fazlasıyla zalim, fazlasıyla cahildir." (Ahzâb 33/72) Zalim olması, onun, gerek varlığını gerekse varlığının gereklerini ortadan kaldırıp geriye ne isim ne de bir hüküm bırakmamış olmasındandır. Zaten kendisine bu ölçüde zulmetmemiş olsaydı emanetin yükünü taşımaya lâyık olamazdı. Onun fazla cahil olması, matlubuna dair ne bir idrak ne de bir bilgisi kalmadığındandır. Artık onun hâli maksudu karşısında idraksizlik ve bilgisizliktir. Bu idraksizlik ve bilgisizlik gerçek mârifettir. Çünkü bu makamda onların en cahili en bilgili olanıdır. Bu bakımdan da en bilgili olan emaneti taşımaya en lâyık olandır. İnsanın bu zulüm ve cehalet vasfı belki de onun ilâhî emaneti taşımasına sebep olmuştur.

Eşyanın kayyumluğu makamına erişen bu ârif kul vezir hükmündedir. Yaratılmışların ihtiyaçlarını giderme işi ona bırakılmıştır. İhsanlar her ne kadar sultandan geliyorsa da bunların sahiplerine ulaştırılması vezir aracılığıyla olmaktadır. Bu makamın öncüsü beşeriyetin babası Hz. Âdem'dir. Bu makam aslen ülü'l-azm peygamberlerine mahsustur; fakat peygamberlere bağlılıkları ve onlara varis olmaları sebebiyle Allah tarafından murad edilen her kimse de bu makama ulaşabilir." [1]

III. İşârî (Tasavvufî) Tefsir Yönünden

İşârî tefsir, âyet-i kerîmelerin ancak bir takım erbab-ı sülûkün bilebileceği mana ve işaretlere göre tefsir edilmesi demektir. Dolayısıyla bu tür tefsirde âyetlerin zâhirî manasından ziyade bâtınî manaları üzerinde durulmaktadır. Fakat böyle bir tefsir anlayışında yanlış yorumlara sebep olabilecek durumlar bulunduğundan, bu tür tefsirin kabul edilebilmesi için bâtınî mananın lafzın zâhirine aykırı olmaması, verilen manayı doğrulayan şer'î bir şahit bulunması, verilen manaya şer'î ve aklî bir muarız bulunmaması, bâtınî mananın âyetten anlaşılması gereken tek mana olduğu ileri sürülmemesi gibi şartlar ileri sürülmüştür.[2]

İmâm-ı Rabbânî âyetleri rivayet ve dirayet metoduna uygun tarzda anlayıp yo-

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* III, 57-59 (Arapça II. Cild, 74. Mektup)

2 bkz. Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri,* İstanbul, 1969, s. 1-28; Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara, 1974, s. 28.

rumladığı gibi, zaman zaman âyet-i kerîmelerden anlaşılabilecek işaretlere de yer vermektedir. Mesela Nahl Sûresinin 26. âyetini sahâbe-i kiramın faziletiyle alakalı olarak yorumlaması buna güzel bir örnektir:

> "Sahâbe-i kiram, kendi aralarında en üstün kişinin Hz. Ebûbekir olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Sahâbenin hâllerini en iyi bilen biri olarak İmâm Şafiî der ki: "İnsanlar Resûlullah'dan sonra zora düştü ve gök kubbenin, altında Ebûbekir'den daha hayırlı birini bulamadılar ve onu başlarına halife seçtiler.
>
> İmâm Şafiî'nin bu sözü açıkça işaret etmektedir ki, sahâbe-i kiram Ebûbekir'in en üstün kişi olduğu konusunda ittifak etmiştir. Bu da, onun sahâbenin en üstünü olduğu konusunda icma olduğunu gösterir. Dolayısıyla Ebûbekir'in en üstün olduğu hükmü kesin olup inkâr edilemez.
>
> Resûlullah'ın ehl-i beyti de Nuh'un gemisi gibidir. Ona binen kurtulur, geri kalan ise helâk olur. Resûlullah ashâbını yıldızlara benzetmiştir.[1] Şu âyet-i kerîmede ise buna bir işaret vardır: "Onlar, yıldızlarla da yollarını bulurlar." (Nahl 16/26)
>
> Resûlullah kendi ailesini de Nuh'un gemisine benzetmiştir. Bu da gösteriyor ki, Nuh'un gemisine binenlerin helâkten emin olmak için mutlaka yıldızları takip etmesi gerekir. Yıldızları gözetmedikçe kurtuluş imkânsızdır."[2]

İzahlardan da anlaşılacağı üzere İmâm-ı Rabbânî burada, farklı konulardaki bilgileri birbirleriyle irtibatlı bir şekilde değerlendirerek onlardan pek dakik işârî manalar çıkarmıştır. Öncelikle Peygamberimizin sahâbeyi yıldıza benzeten sözünü, Nahl Sûresi 26. âyette bahsedilen "yıldızların yol göstericiliği" özelliğiyle irtibatlandırmış, dolayısıyla sahâbenin yoluna uymanın insanı dinî bakımdan doğru yola götüreceği neticesini çıkarmıştır. Gemiye binenlerin, gidecekleri istikameti yıldızlar vasıtasıyla tespit etmeleri gerçeğinden hareketle de, Peygamberimizin ehl-i beyt gemisine binip kurtulmak isteyenlerin de yine yıldızlar konumunda olan hem ehl-i beyt efradına hem de diğer sahâbe-i kirama uymalarının zarurî olduğunu ifade etmiştir.

İmâm-ı Rabbânî ruh-beden münasebeti bağlamında Sâffât Sûresi 164 ile Tîn Sûresi 4-5. âyetleri esas alarak ve kendisine yöneltilen "Huzurun devamı ve insanın güç ve idrakini baştan sona devre dışı bırakan uyku hâline rağmen huzur ve içtima hâlinin devam etmesi -ki bu büyük bahtiyarlığa ulaşmayı, bu yüce taifenin büyüklerinden bazısı haber vermiştir- nasıl mümkün olmaktadır?" şeklindeki sualin cevabı olarak şöyle bir işârî tefsir örneği sergilemektedir:

> "Bu soruyu cevaplayabilmek için öncelikle birkaç meselenin açıklanması gerekir. Derim ki; yükselme ve yücelme yolu, bu maddî bedenle irtibata geçmeden önce insan ruhuna kapalı idi. Bir zindanda bağlı ve hapsedilmiş durumda idi.

1 bk. Deylemî, *Firdevs,* no: 6497; Hallâl, *es-Sünne,* no: 768; Abd b. Humeyd, *Müsned,* no: 783.

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi*, I, 268-269 (Arapça I. Cild, 59. Mektup)

"Bizden herkesin belli bir makamı vardır" (Sâffât 37/164) âyeti buna işâret eder. Sonra insanın tabiatına değerli bir cevher yerleştirildi ki o cevher inme şartıyla yükselme ve yücelme kabiliyetidir. Bu açıdan insanlığın melekler üzerine üstünlüğü sabit oldu. Hak Teâlâ lütuf ve keremiyle o nuranî cevheri bu karanlık bedenle birleştirdi. Nur ile karanlığın arasını birleştiren ve emr âlemi ile halk âlemini yan yana getiren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir.

Gerçekte bu iki şeyden her biri diğerine ters ve zıt olunca, Hakîm-i Mutlak olan Yüce Allah, bu birlikteliği gerçekleştirmek ve uyumu sabitleştirmek için ruha, nefis ile alaka kurma ve ona âşık olma bağlılığı verdi. Bu ilişkiyi de ikisinin arasındaki düzene ve uyuma sebep kıldı. Allah Teâlâ'nın; "Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik" (Tîn 95/4-5) âyetlerinde bu izaha bir işaret vardır.

Ruhun bu dereceye indirilmesi ve nefisle irtibatlandırılışı gerçekte yergiye benzeyen övgü kabilindendir. Daha sonra ruh bu sevgi ilişkisi sebebiyle tamamen nefis âlemine hücum etti ve bütünüyle nefse yöneldi. Kendini nefse tâbi kıldı. Hatta bir defada kendini unuttu ve artık kendinden nefs-i emmâre diye söz edilir oldu. İşte bu da ruhun bir diğer latifliğidir. Şöyle ki; ruh, tamamen latif olması hasebiyle her neye yönelirse onun hükmünü alır.

Ruh kendisini unutunca şüphesiz yüce ve mukaddes vücûb mertebesi (Allah) ile olan önceki huzurunu da kaçınılmaz olarak unuttu. Tamamen gafletin içine battı ve karanlığın hükmünü aldı. Bundan dolayı Allah Teâlâ keremi ve şefkati ile kullarına peygamberler gönderdi ve o büyük insanların aracılığı ile onları kendine çağırdı. Kullara, ruhun sevgilisi olan nefse muhalefet etmeyi emretti. O hâlde bu bozguna uğrama durumundan sonra kim "geri dönerse" büyük bir kurtuluşa ulaşmıştır. Kim de başını kaldırmayarak yere yığılıp kalmayı tercih ederse büyük bir sapıklıkla sapıtmıştır.

Bu girişten sonra sorunun cevabına dönelim: Deriz ki: Ruhun nefisle birleşmesinin, "ruhun nefiste fâni olup onunla bâkî kalması"ndan ibaret olduğu bu girişten anlaşılmıştır.

O hâlde ruh ve nefis arasında böyle bir beraberlik ve uyum söz konusu olduğu müddetçe zâhirin gafleti, bâtının gafletinin aynısıdır. Zâhirin gafleti olan uyku da, bâtının gafletinin aynısı olur. Öyleyse bu uyuma bir halel geldiğinde ve bâtın, zâhirin sevgisinden yüz çevirip *Bâtınların Bâtını*'nın aşkına yönelirse, önceden ruha ait olan *fenâ* ve *bekâ* da yok olursa ve ona *Hakîkî Bâkî'de fenâ* olup O'nda *bâkî* kalma hâli ihsan edilirse, işte o zaman zâhirin gafleti bâtının huzurunu etkilemez. Hem nasıl etkileyebilir ki; çünkü artık bâtın zâhirden tamamıyla yüz çevirmiş ve onu arkasına atmıştır. Zâhirin önünde, bâtına giden hiçbir yol kalmamıştır. O hâlde zâhirin gafil olması, bâtının da hazır olması mümkündür ve bunda bir terslik de yoktur. Görülmez mi ki; mesela bademin içinde kaldığı sürece badem yağı, badem hükmündedir (ikisi de aynı şey gibidir). Fakat yağ bademden

ayrıldığında hükümleri değişir ve farklılık arz eder.[1]

Bu izah bize, İmâm-ı Rabbânî gibi gerçek âlimlerin ve âriflerin, Allah'ın âyetlerini nasıl bir gözle okuyup nasıl bir kalple tefekkür ettiklerini; insanın gönül âlemini ve o âlemde kulun Rabbi ile ebediyen sürecek beraberliği tesisini ne kadar derin bir bakış ve vukufiyetle ortaya koyabildiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Şunu ifade etmek gerekir ki, gönül âleminin seyyahı olmayan, o âlemde işlerin nasıl başlayıp sonuçlandığını bilmeyen, o âlemde geçerli olan kaide ve kuralları derin tecrübelerle tanımayan bir kişi, böyle izahları yapmaya muktedir olamaz. "Tatmayan bilmez" kabilinden, bunlar ancak tadılmakla anlaşılacak ve bilinecek şeylerdir. Kanaatimiz o istikamettedir ki İmâm-ı Rabbânî, bahsettiği şekilde gönül âleminde, zâhirî olaylardan hiç etkilenmeyecek ve hiç yok olmayacak şekilde "Allah ile beraberliği" yakalamıştır. Bu ifadeleri de, o beraberliğin kendisine verdiği tarifi imkânsız hazzın bize yansıyan sadece küçücük katreleridir.

Biz burada İmâm-ı Rabbânî'nin âyetleri işârî yönden tefsirine iki misâl verdikten sonra aynı konunun devamı niteliğinde bir kısım tasavvufî meseleleri söz konusu edecek ve onun ilgili âyetleri esas alarak bu meseleleri nasıl izah ettiğini incelemeye çalışacağız:

Allah'ın Sıfatları ve Allah Teâlâ ile Beraber Olma Şuuru

Tasavvufun ilgilendiği konuların başında "mârifetullah" yani Allah Teâlâ'yı tanıyabilmek gelir. Bilinen bir gerçektir ki yaratılmışların, Allah'ı zâtı itibariyle tanıyabilmesi mümkün değildir. Bu sebeple Allah'ın zâtı hakkında düşünmek, akıl yürütmek ve herhangi bir tasavvurda bulunmak yasaklanmıştır. Hatta "küllü mâ hatara bi bâlike, vallâhu verâe zâlike" yani "Allah'ın zâtı hakkında aklına hangi düşünce, mana ve tasavvur gelirse gelsin Allah onun ötesinde, onun da ötesinde, onun da ötesindedir" sözü bu konuda değişmez bir kaide olmuştur. Dolayısıyla Cenab-ı Hakk'ı ancak isimleri, sıfatları ve fiilleri üzerinde tefekkür ederek mümkün olduğu nispette tanıma imkânı vardır. Bunun içindir ki Kur'ân-ı Kerîm devamlı varlık âlemindeki Allah'ın varlığını, birliğini, kuvvet ve kudretini gösteren deliller üzerinde tefekkür etmemizi istemektedir. (bk. Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190-191)

Ancak Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları üzerinde düşünürken de bunların mahlukâta ait sıfatlara benzemediklerinin bilincinde olmak zarurîdir. İşte İmâm-ı Rabbânî meselenin bu ince ve önemli noktasını vuzuha kavuşturmak için Şûrâ Sûresi 11. âyeti esas alarak şöyle bir açıklamada bulunur:

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi*, I, 377-378 (Arapça I. Cild, 99. Mektup)

> "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. İşiten ve gören O'dur" (Şûrâ 42/11) âyetinin ilk kısmı katıksız tenzihi ispat etmektedir. Âyetin devamındaki "işiten ve gören O'dur" ifadesi de bu tenzihi tamamlayıcı mahiyettedir. Bunun izahına gelince, işitme ve görme vasfının mahlukâta da nispet edilmesi kısmen de olsa Allah Teâlâ ile aralarında bir benzerlik bulunduğu hissini uyandırmaktadır. Bu sebeple Cenab-ı Allah mahlukâtın işitme ve görmesini nefy (red) etmiştir. Yani âyetin manası "işiten ve gören yalnız O'dur, başkası değil" şeklindedir. [1]
>
> Dolayısıyla "işiten ve gören yalnız O'dur, başkası değil" ifadesinin maksadı, yaratıklardan mezkur vasıfları kökten kaldırmak olup, yoksa onlarda bulunan bu sıfatların Allah Teâlâ'da olduğunu anlatmak değildir. Böyle olduğu takdirde âyet, aynı anda hem tenzih hem teşbih ifade etmiş olur. Oysa âyetin tamamı sırf tenzih ifade etmek ve yaratıklarla Allah arasında zannedilebilecek eşitliği doğrudan nefyetmek içindir. Birinci bilgi, yani yaratıkların sıfatlarını Allah Teâlâ'ya isnat ettikten sonra yaratıkların kendilerini mahza birer cemâd olarak görme ve anılan sıfatlar kendilerinde görünmesi sebebiyle yaratıkların kendilerini, içinde bulunan suyu göstermesi bakımından şişe gibi kabul etmek velâyet makamına yaraşan bilgilerdendir. İkinci bilgi ise, yani yaratıkların sıfatlarını da Allah Teâlâ'nın: "Muhakkak sen ölüsün, onlar da ölüdür" (Zümer 39/30) âyet-i kerîmesinde buyurduğu gibi birer cemâd olarak görüp onların ölüler gibi his ve şuur yoksunu olduğuna inanmak şehadet makamına yakışan bilgilerdendir." [2]

İmâm-ı Rabbânî kulun devamlı Allah'ın kudret elinde olduğunu, O'ndan yakasını sıyırmasının mümkün olmadığını, öyleyse Allah'tan kaçmak yerine dâimâ Allah'a koşmak gerektiğini, ilgili âyetler bağlamında şöyle izah eder:

> "Perçemi Hak Teâlâ'nın elindeyken bu miskin âciz nereye gidebilir ki. "Hiçbir canlı yoktur ki Allah, onun perçeminden tutmuş olmasın (onu dilediği gibi yönetmesin). Gerçekten Rabbim, doğru bir yol üzerindedir (O âdildir, yanında kimse zulme uğramaz)." (Hûd 11/56) "O hâlde Allah'a kaçın!" (Zâriyât 51/50) diyerek Ondan O'na kaçmaktan başka kaçacak bir yer var mıdır?! Her hâlükârda aslın asıl olduğuna inanıp fer'in de asla tâbi olduğunu kabul ederek asla yönelmelidir. Öyle ki, kim kalbinde hardal tanesi kadar da olsa, Hak dışında bir şey barındırırsa; o hastalıktır!"[3]

Tasavvufun önemle üzerinde durduğu tabirlerden biri de "Allah'a vuslat"tır. "Allah ile ittihad" ve "Allah'a hulûl" imkânsız olduğuna göre "Allah'a vuslat"ı nasıl anlamak gerekir? Şüphesiz konu üzerinde İslâm âlimlerinin ve özellikle tasavvuf ulemâsının farklı izah ve yaklaşımları olmuştur. Netice itibariyle bu tabirden, kulun Allah'ın emirlerini tutup yasaklarından kaçınarak, kaderine teslimiyet

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 144-145 (Arapça I. Cild, 18. Mektup)

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 146-147 (Arapça I. Cild, 18. Mektup)

3 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 487 (Arapça I. Cild, 155. Mektup)

göstererek, diliyle ve kalbiyle zikrederek Allah'ın rızasına ve muhabbetine erişmesini anlamak mümkündür. Dolayısıyla "vuslat", Cenab-ı Hakk'ın: "Öyle ki, ben kulumu severim. Onu sevince de gören gözü, işiten kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı, düşünen aklı olurum" (bk. Buhârî, Rikāk, 38) sırrına nâil olabilmektir.

İmâm-ı Rabbânî de eserlerinde bu konuya temas etmekte ve ilgili âyetlerin ışığında bazı izahlar yapmaktadır. Onlardan biri şöyledir:

> "Allah dostları *"Kişi sevdiği ile beraberdir"* (Buhari, Edeb, 96; Müslim, Birr, 165) hadisi gereği Allah Teâlâ ile beraberdirler. Bedenle olan alaka bu birliktelik ve yakınlığa mânidir. Bu maddi ve karanlık bedenden ayrıldıktan sonra onlar Allah'a karşı kat kat yakınlık ve birliktelik içinde olacaklardır. Nitekim *"Ölüm bir köprüdür, dostu dosta kavuşturur."* gerçeği de bu manaya işaret eder. *"Kim Allah'a kavuşmayı arzularsa kuşkusuz Allah'ın tayin ettiği ecel gelecektir."* (Ankebût 29/5) âyeti O'na özlem duyanlara bir teselli ve bu manaya bir işaret içermektedir. Fakat başka şeylerle olan alakalar ve engeller nedeniyle din büyüklerinin yanında olma nimetinden geri kalan zavallıların hâli haraptır. Büyüklerin ruhaniyetlerinden faydalanmak bir takım şartlara bağlıdır ki, bu şartları yerine getirmek herkesin harcı değildir." [1]

Allah'a ve Resûlü'ne Muhabbet, İtaat ve İttiba

İmâm-ı Rabbânî Kur'ân-ı Kerîm'deki ilgili âyetlere dayanarak Resûlullah'ın kıymet ve yüceliğini şöyle ifade eder:

> "Hz. Muhammed, Allah'ın Resûlü, âlemlerin Rabbinin Habibi'dir. Sevilen ve güzel olan her şey, arzulanan ve sevilen içindir. Bu nedenle Allah Teâlâ kıymetli kitabında Efendimizi methederek şöyle buyurmuştur: "Muhakkak sen yüce ahlâk üzeresin." (Kalem 68/4) Başka bir âyette şöyle buyurur: "Muhakkak sen gönderilen elçilerdensin. Sırat-ı müstakim üzeresin." (Yâsîn 36/3-4) Diğer bir âyette de: "Muhakkak bu benim dosdoğru yolumdur. Ona uyun, başka yollara uymayın." (En'âm 6/153) Cenab-ı Hak, Peygamberimizin dinini "sırat-ı müstakim: dosdoğru yol" olarak isimlendirdi. Diğer dinleri ise âyette geçtiği üzere "başka yollar" olarak isimlendirip onlara uymaktan men etti. Allah Resûlü (s.a.v) Efendimiz, hem şükrünü izhar hem de insanlara bildirmek ve onlara hidayeti göstermek için şöyle buyurur: "Hidayetlerin en hayırlısı Muhammed'in hidayetidir." (Müslim, Cuma, 178; Nesâî, Mücteba, no: 1311) "Rabbim beni terbiye etti ve terbiyemi güzel kıldı.""‘ (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ I, 70) [2]

Peygamber Efendimizin ve onun getirdiği İslâm'ın ne kadar kıymetli olduğunu bu şekilde beyan ettikten sonra İmâm-ı Rabbânî "insanın mutlaka yapmakla yükümlü olduğu şeyin; Allah'ın emirlerine sarılmak ve yasaklarından sakınmak"

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 234 (Arapça I. Cild, 45. Mektup)

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi*, I, 218-219 (Arapça I. Cild, 41. Mektup)

olduğunu belirtmekte ve "Peygamber size ne verdiyse onu alın. Sizi neden nehy ettiyse ondan uzak durun. Allah'tan korkun" (Haşr 59/7) âyet-i kerîmesinin bu gerçeği nâtık olduğuna dikkat çekmektedir.[1]

Dolayısıyla İmâm-ı Rabbânî'ye göre, şeref elde edebilmenin yegâne sebebi Allah Resûlü'ne iman ve itaat; yine şerlilerden olmanın sâiki de Allah Resûlü'ne imansızlık, itaatsizlik ve uzaklıktır. O şöyle demektedir:

> "Şüphesiz beşeriyetin efendisi olan bunun gibi büyük Peygambere inananlar, ümmetlerin en hayırlısı olur. "Siz insanlar için çıkartılmış en hayırlı ümmetsiniz" (Âl-i İmrân 3/110) âyeti, onların kazancı ve hâllerini anlatan vesikaları olur. Bu büyük Peygamber'i yalanlayanlar ise Âdemoğlunun en şerlisi olur. Nitekim "Bedevi Araplar küfür ve nifak bakımından en şiddetli kimselerdir" (Tevbe 9/97) âyeti onların hâllerini gösteren bir belgedir."[2]

Bu bakımdan İmâm-ı Rabbânî eserlerinde kurtuluş için Resûlullah'a itaatin şart olduğu hususunda ısrarla durur. Bu hususa temas eden âyet-i kerîmeleri de dile getirerek meselenin önemine dikkat çeker:

> "Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur" (Nisâ 4/80) âyetine göre Resûl'e itaat, Allah'a itaatin tâ kendisidir. O'na isyan ise Allah Teâlâ'ya isyanın tâ kendisidir. Nitekim Yüce Allah, Resûl'e itaat etmediği hâlde Allah'a itaat ettiğini ileri süren bir topluluğun durumunu haber vermiş ve onların küfrüne hükmetmiştir: "Allah ile elçilerinin arasını ayırmak isterler, "Kimine inanırız, kimini inkâr ederiz!" derler; bu ikisinin (inanmakla inkârın) arasında bir yol tutmak isterler." (Nisâ 4/150)
>
> Bilinmelidir ki; ashâbın yoluna tâbi olmaksızın Peygamberimize ittiba iddiası da bâtıl bir iddiadır. Hatta bu iddia bilfiil Allah Resûlü'ne isyandır, karşı gelmedir. Böyle bir yolla kurtuluşa ulaşmak ne mümkündür?! "Kendilerinin bir şey üzerinde bulunduklarını, (doğru yolda olduklarını) sanacaklardır. İyi bilin ki onlar yalancılardır" (Mücâdile 58/18) âyet-i kerîmesi onların bu hâline pek uygun düşmektedir. Dolayısıyla Efendimizin ashâbına tâbi olan fırka şüphesiz Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat fırkasıdır. Onlar, fırka-i nâciye yani kurtuluşa eren fırkadır."[3]

Mürşide İntisap ve Tarîkatin Lüzumu

İmâm-ı Rabbânî kişinin manen temizlenip terbiye görebilmesi açısından bir mürşid-i kâmilin sohbetine devam etmesinin çok önemli olduğunu söyler. Bu bakımdan "Güzel söz güzel bir ağaç gibidir; kökü yerde dalları ise göklerdedir." (İbrâhim 14/24) "Kötü sözün misâli kötü ağaç gibidir." (İbrâhim 14/26) âyet-i

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi*, I, 214 (Arapça I. Cild, 38. Mektup)

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 232 (Arapça I. Cild, 44. Mektup)

3 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 333-334 (Arapça I. Cild, 80. Mektup)

kerîmelerini dikkate alıp bunların işaretlerinden hareketle şu açıklamada bulunur:

> "Toprağın değerlendirilmeyip atıl bırakılması, ya toprağa hiçbir şey ekmemekle veya ona kötü ve bozuk tohum ekmekle olur. İkinci durumun birincisinden daha zararlı olduğunu herkes bilir. Tohumun bozuk ve kötü olması, tarîkatı yetersiz bir sâlikten alarak onun yolunu takip etmektir. Zira yetersiz kimse hevasını kendisine öncü yapmış, onun peşinden giden kimsedir. Hevasına uyma şâibesi bulunan kimsenin mürid üzerinde bir tesiri olamaz, olsa da hevasına destek olur, ki bu karanlık üstüne karanlık demektir. Yetersiz kimse, Allah Teâlâ'ya ulaştıran yol ile ulaştırmayan yolu birbirinden ayıramaz. Çünkü henüz kendisi ona ulaşmış değildir. Bunun yanında bu yola girmek isteyenlerde bulunan farklı kabiliyetleri ayırt edemez. Dolayısıyla cezbe yolunu sülûk yolundan ayıramaz. Belki de talip olan kişinin yetenekleri cezbe yoluna uygun olup baştan sülûk yoluna uygun değildir. Bu durumda kendisi saptığı gibi elindeki müridi de yoldan saptırmış olur.
>
> İşin ehli, salahiyetli bir şeyh, bahsi geçen talipliyi terbiye ve sülûke sokmak istediğinde, önce yetersiz sâlikten ona bulaşan arızaları ve onun yüzünden maruz kaldığı aksaklıkları gidermekle meşgul olur. Sonra taliplinin kabiliyetine göre kaliteli tohumdan onun verimli topraklarına serper ve iyi bir ürün ortaya çıkar. Nitekim "Güzel söz güzel bir ağaç gibidir; kökü yerde dalları ise göklerdedir" (İbrâhim 14/24) ve "Kötü sözün misâli kötü ağaç gibidir" (İbrâhim 14/26) âyetleri bu gerçeğe işaret eder.
>
> Bu bakımdan kâmil ve mükemmil bir şeyhe bağlanmak kibrit-i ahmerdir. Onun nazarı ilaç, sözleri şifadır. Böyle olmadığı zaman iş o kadar zordur ki, deveye hendek atlatmak bundan çok daha kolaydır. Allah Teâlâ bizleri ve sizleri Sevgili Peygamberimizin şerîatı üzerine sabit kılsın. Zira işin özü budur. Kurtuluş ve saadet buna bağlıdır.
>
> Şu beyit ne güzeldir!
>
> Araplardan olan Muhammed iki âlemin efendisidir;
>
> Onun kapısında toprak olmayana yazıklar olsun." [1]

Tarîkata girmek ve bir mürşide intisap etmek dinen şart olmamakla birlikte taliplinin kalp tasfiyesi ve nefis terbiyesi için pek büyük öneme sahip olduğu da âşikâr bir gerçektir. Ancak bu hedefin gerçekleşmesi için tarîkatın doğru bir tarîkat, mürşidin de işin ehli liyakatli bir mürşid olması zarurîdir. Değilse insanların yolunu kesen nice sahte tarîkat ve sahte mürşid mevcuttur. Bunlarla ilgili tarihte ve günümüzde ne kadar içler acısı durumlarla karşılaşmaktayız. Bu işin bir tane "doğrusu" varsa, yüz tane "sahtesi" vardır. Bırakalım sahte mürşidleri, sahte peygamberler bile çıkmıştır. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, bir şeyin sahtesinin varlığı, onun gerçeğinin de varlığını gösteren en kati delillerden biridir. Düşünelim

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi*, I, 159-160 (Arapça I. Cild, 23. Mektup)

bakalım, niçin sıradan şeylerin sahtesi değil de altın, gümüş gibi değerli nakitlerin sahtesi üretilmekte ve insanlar bunlarla dolandırılmakta ve kandırılmaktadır. Dolayısıyla bu işin, değeri maddeyle kıyaslanmayacak kadar büyük olan manevî alanlarda da olmasından daha tabiî bir durum olamaz. İşte İmâm-ı Rabbânî, tarîkata intisap söz konusu olunca işin bu tehlikesine dikkat çekmektedir. Ancak İbrâhim Sûresi 24 ve 26. âyetlerde yer alan "güzel söz" ve "kötü söz" ifadelerini, "salahiyetli mürşid" ve "salahiyetsiz mürşid" diye yorumlaması, âyetleri işârî yönden değerlendirmesi bakımından oldukça dikkat çekici bir örnektir.

Zikrullah

İmâm-ı Rabbânî Ra'd Sûresi 28. âyeti esas alarak kalbin huzur ve itmi'nana ermesi açısından zikrin ehemmiyetini şöyle açıklar:

> ""İyi bilin ki, kalpler Allah'ın zikri ile itmi'nana erer." (Ra'd 13/28) âyeti, kalbin itmi'nana ulaşmasının yolunun, nazar ve istidlalden değil Allah'ı zikretmekten geçtiğini haber vermektedir. Bu manada bir şair şöyle der:
>
> Sırf akla dayananların ayakları çamur gibidir,
>
> Eyvah! Onun sağlamlaştırılması nasıl mümkün olur!
>
> Şüphesiz zikirde, hakikî anlamda olmasa bile Cenab-ı Kuds-i Teâlâ ile münasebet kurmak söz konusudur. Ancak "Toprakla, en yüce Rabb arasında ne tür bir ilişki olabilir ki!" Ama zikreden ile zikredilen arasında bir tür irtibat ve muhabbeti gerektiren bir ilişkinin oluştuğu da bir gerçektir. Muhabbet de zikredeni kuşatınca, bundan öte itmi'nandan başka hiçbir şey kalmaz. Durum kalp mutmainliği derecesine ulaşınca da ebedî devlet kesinleşmiş olur. Bu manada şairin şu beyti ne kadar güzeldir:
>
> Her dâim Hakk'ı zikretmek gerek,
>
> Çünkü zikir, kalplerin cilası ve ruhların gıdasıdır!" [1]

Murakebe, Allah'a Yöneliş

İmâm-ı Rabbânî Necm Sûresi 17. âyet-i kerîmesini bahis konusu ederek insan gerçeğini, mevcudâtın bir hülâsası olan insanın, çamurdan getirdiği alakalardan kurtularak gönül aynasını bütünüyle Allah Teâlâ'ya çevirmesini, ilgili âyet ışığında Resûlullah'ın bu hususdaki makamını da dikkate alarak şöyle izah eder:

> "Bilmek gerekir ki, insan mevcudât içinde en toplayıcı olandır. Kendi parçalarından her bir parça aracılığı ile insanın çoğalan mevcudâtla bir ilgisi ve bağı bulunur. İnsanın câmiiyyeti, Hak Teâlâ'nın zâtından çok uzak olmasının sebe-

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 358 (Arapça I. Cild, 92. Mektup)

bidir. Çoğalan ilgileri kendisinin dışındakilerin mahrumiyetine göre daha fazla mahrum kalmasına sebep olur. Eğer Yüce Allah'ın inayetiyle bu çeşitli ilgilerden kurtulup nefsini toparlayabilirse ve geri çekilirse büyük bir kurtuluşa ermiş olur, yoksa büyük bir sapkınlıkla sapıtır.

İnsan, sahip olduğu câmiiyyet özelliği sebebiyle mahlukâtın en hayırlısı olabileceği gibi yine bu özelliği sebebiyle mahlukâtın en şerlisi de olabilir. Ve yine bu câmiiyyeti sebebiyle insanın aynası dahi en mükemmel şekline dönüşür. Eğer aynasının yüzünü dünyaya çevirirse aynası her şeyden daha bulanık olur. Ancak Cenab-ı Hak tarafına çevirirse her şeyden daha saf ve daha berrak olur.

Kalbin bu ilgilerden tam manasıyla âzâde oluşu Hz. Muhammed'in özelliklerindendir. Ondan sonra diğer peygamberler gelir. Daha sonra da farklı derecelerine göre velîler gelir. Nitekim Allah Teâlâ, anlatılan manada Efendimizi "Gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı" (Necm 53/17) âyetiyle övmektedir."[1]

İmâm-ı Rabbânî "Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım..." (Bakara 2/186) âyetine dayanarak Allah Teâlâ'nın kullarına yakınlığını şu şekilde izah eder:

"Allah'ın yakınlığı (kurbiyet), her ne kadar nitelendirilemez ve misâllendirilemez bir hakîkat olsa da sonuçta bu hakîkati vehim yoluyla idrak etmek mümkündür. Vehim ve hayal gücünün idrak edemeyeceği hakîkat Allah'ın kula en yakın oluşu yani akrabiyyetdir. Bu sebeple yakınlığı kavrayan pek çok olduğu hâlde en yakın oluşunu kavrayan çok azdır. Kurbiyet, ittihat (özdeşleşmek) mertebesinde son bulur. Gerçi ittihat da kuru bir vehimdir. Akrabiyyet ise ittihat mertebesini geçtikten sonra söz konusudur. Yakınlık açısından aklın, kendisine kendisinden daha yakın olanı uzak görmesi onun kusurundandır. Zira akıl uzağı görmeye alışkındır. Bu sebeple kendinden daha yakın olanı göremez."[2]

İmâm-ı Rabbânî "Nerede olursanız O (Allah) sizinle beraberdir." (Hadid 57/4) gerçeğinden hareketle "Allah'ın kula yakınlığı" hususunu şöyle açıklamaktadır:

"Kul, Hak Teâlâ olamaz; fakat Allah'ın lütfuyla Hak'tan ayrılmayacak bir makama ulaşabilir. "Kişi sevdiği ile beraberdir." sözünün manası doğrudur. Allah'ın bu âlemde bulunan her şeyle maiyet (beraberlik) ilişkisi bulunsa da, burada anlatmak istediğimiz maiyet sevgi merkezli maiyettir ve genel anlamdaki maiyetten farklıdır. Muhabbetten mahrum olan kimsenin bu maiyeti anlaması mümkün değildir. Muhabbette insanların mertebeleri farklı olduğu için maiyet dereceleri de farklıdır. Sözünü ettiğim bu maiyet Allah ile aramızdaki gölgeleri aşmamızın ve varlığımızı ortadan kaldırmamızın yegâne çaresidir. Ayrıca maiyet, kulluk merkezinde gerçek hürriyete varmamızı sağlayarak bizleri kölelikten kurtaran bir araçtır. O bir yandan kendi benliğimizi yok ederken, bir yandan da kemâl mertebelerine yükseltmektedir. Nitekim Allah Teâlâ, eşyayla olan genel bera-

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 442-443 (Arapça I. Cild, 129. Mektup)

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* III, 189 (Arapça III. Cild, 10. Mektup)

> berliği hakkında "Nerede olursanız O (Allah) sizinle beraberdir" (Hadid 57/4) buyurmuş ve beraberliği kendisine isnat etmiştir. Özel beraberlik için "kişi sevdiğiyle beraberdir" hükmünce muhabbetin gereği olarak beraberliği bize isnat etmiştir. Bu iki beraberlik arasında ne kadar çok fark vardır! Özel beraberlik çift taraflıdır. Genel beraberlik ise tek taraflı ve sadece Allah katındandır. Bu bakımdan genel beraberlik vicdan (kavuşma) hâlinde ayrılıktır." [1]

Seyr-i ilallah, Seyr-i fillah, Seyr-i billah

Tasavvufun bir diğer ismi "seyr ü sülûk yolu"dur. Sülûk yola girmek, seyr de o yolda yürümek demektir. Yoldan maksat, kulu Allah'a yaklaştıran mana yolu, yürümekten maksat da o yolun gereklerini yerine getirerek Allah Teâlâ'ya yakınlaşmaya çalışmaktır. Ancak bu yolun menzili çok, geçidi yoktur. Bu yol uzun mu uzundur. Hak dostlarından birinin ifadesiyle:

Bu yol uzundur, menzili çoktur

Hiç bilen yoktur, derin sular var.

Bu sebepledir ki İmâm-ı Rabbânî hazretleri, "bu kadar azim ve inayete, seyr ü sülûkteki bunca sürate rağmen, bu yolun sonunun olmayışından ötürü binlerce defa âh olsun..." diyerek âh etmekte, bundan dolayı ehlullahın "seyr-i ilallah"ın elli bin yıllık bir mesafe olduğu yönündeki değerlendirmelerini nakletmekte ve "Melekler ve ruh ona miktarı elli bin sene olan bir günde yükselirler" (Meâric 70/4) âyet-i kerîmesinde bu manaya işaret edildiğini söylemekte, iş karamsarlığa varıp ümitsizlik baş gösterince de "(Allah) ümitler tükendikten sonra yağmuru indirip rahmetini yayandır" (Şûrâ 42/28) âyetine sarılmak gerektiğini öğütlemektedir. [2]

Seyr ü sülûkün zorluğunu ve uzunluğunu bu şekilde dikkatlerimize sunan İmâm-ı Rabbânî Yûsuf Sûresi 108. âyetteki "alâ basîratin" ifadesini kendisine mesned alarak sâlikin Allah ile "seyr" mertebelerini şöyle beyan etmektedir:

> "Bilmek gerekir ki; seyr u sülük, keyfiyet makulesinden olan ilmî hareketten ibarettir. Burada "nerede" sorusuna, yani "mekâna bağlılık" hareketine yer yoktur. İşin bu sır noktasına değindikten sonra seyr mertebelerini şu şekilde açıklayabiliriz:
>
> Seyr-i ilallah: En düşük bilgiden en yüce bilgiye, buradan da daha yüce olana giden ve bu şekilde devam ederek mümkün sınıfına giren tüm ilimleri aşılıp bütünüyle zâil olduktan sonra Vâcib Teâlâ'nm ilminde son bulan ilmî hareketten ibarettir. İşte bu hâl fenâ diye adlandırılır.

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* III, 263 (Arapça III. Cild, 26. Mektup)

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi*, I, 127 (Arapça I. Cild, 13. Mektup)

> Seyr-i fillah: İsimler, sıfatlar, şu'ûn, itibarlar, takdisler, tenzihlerden olan ve bir ibareyle ifade edilmesi mümkün olmayan, bir işaretle gösterilemeyen, bir isimle adlandırılamayan, bir kinaye ile kinayelenemeyen, hiçbir âlimin bilemeyeceği ve hiçbir idrak sahibinin idrak edemeyeceği bir mertebede son bulan vücûb mertebelerindeki ilmî hareketten ibarettir. Bu seyr, bekâ diye isimlendirilir. İlim, keyfiyet makalesinin ikinci nev'isi olan keyfiyyât-ı nefsiyyenin ikincisidir
>
> Seyr-i anillah billah: Bu üçüncü seyrdir. En yüce olanın ilminden en düşük olanın ilmine, en düşük olandan daha düşük olanın ilmine inen ve bu minvalde devam ederek tam olarak mümkinâta dönene kadar süren ve vücûb mertebelerinin hepsinin ilminden aşağı inen ilmî harekettir. Sâlik burada Allah'ı Allah'la unutan âriftir. Kaybettiği hâlde bulan, ayrı kaldığı hâlde kavuşan ve uzak olduğu hâlde yakın durumundadır.
>
> Seyr-i fi'l-eşyâ: Bu da dördüncü seyirdir. Birinci seyirde bu ilimlerin hepsi yok olduktan sonra kademe kademe eşyanın gerçek bilgisine ulaşmaktan ibarettir. Bu dördüncü seyr, birinci seyrin karşılığıdır. Görüldüğü üzere üçüncü seyr de ikinci seyrin mukabilidir.
>
> Seyr-i ilallah ve seyr-i fillah; fenâ ve bekâdan ibaret olan velâyetin kendisini elde etmek içindir.
>
> Üçüncü ve dördüncü seyr, Peygamberlere mahsus olan davet makamına ulaşmak içindir. Salât u selâm umumî olarak hepsinin üzerine, hususî olarak en faziletlilerinin üzerine olsun. Onlara tam manasıyla tâbi olan kâmil zatların da bu büyük peygamberlerin makamından bir nasibi vardır. Nitekim "De ki: İşte benim yolum budur: Allah'a basiretle davet ederim. Ben ve bana uyanlar..." (Yûsuf 13/108) âyeti bu gerçeğe işaret eder. İşte başlangıcın ve nihayetin serüveni böyledir. Bunların anlatılmasındaki maksat O'nun yüceliğini anmak ve taliplilerini teşvik etmektir." [1]

Velâyet

İmâm-ı Rabbânî Hicr Sûresi 99. âyette yer alan ve pek çok müfessir tarafından "ölüm" şeklinde anlaşılan "yakîn" kelimesini, kelimenin hakikî manasıyla bağlantılı olarak değerlendirmekte ve bunu fenâ fillah-bekâ billah gibi tasavvufî makamları söz konusu ederek ve mevzunun "velâyet"le de bağlantısına değinerek farklı bir konsepte şöyle değerlendirmektedir:

> "İnsanın yaratılışındaki maksat, kendisine emredilen ibadetleri yerine getirmektir. İbadetlerin edasından maksat da iman hakîkati demek olan "yakîn"i elde etmektir. "Sana yakın gelinceye kadar Rabbine kulluk et" (Hicr 15/99) âyetinde bu manaya bir işaret olabilir. Çünkü âyette geçen "hattâ" kelimesi gaye için olabileceği gibi illet (sebep) bildirmek için de olabilir; yani "sana yakînin gelmesi için Rabbine kulluk et."

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 468-469 (Arapça I. Cild, 144. Mektup)

İbadetin edasından önce gelen iman, imanın sûretidir; yoksa yalan diye tabir edilen hakîkati değildir. Allah Teâlâ: "Ey iman edenler, iman ediniz" (Nisâ 4/136) buyurmaktadır. Bunun manası; "Ey şeklen iman edenler, emredilen ibadet vazifelerini yerine getirerek hakîkaten iman ediniz" demektir.

Fenâ ve bekâ devletlerini elde etmekten ibaret olan velâyetten maksat da ancak sözünü ettiğimiz bu yakîndir. Eğer fenâ fillah ve bekâ billah ile hulûl ve mahal olmayı (Allah'ın kulun içine girmesini ve kulun da Allah'a mahal olmasını) çağrıştıran başka bir mana murad ederlerse bu ilhâdın ve zındıklığın tâ kendisidir. Hâlin ağır basması esnasında böyle bir şey ortaya çıkarsa, bu en sonunda mutlaka aşılmalı ve bundan dolayı istiğfar etmelidir.

Nitekim tabakât meşayıhından olan İbrahim b. Şeybân, "Fenâ ve bekâ, Allah'ın birliğine halisane inanmak ve ibadette doğru yolu tutmak şartıyla kaimdir. Bunun dışındakiler ise safsata ve zındıklıktır" demektedir. O, bu sözünde gerçekten çok haklıdır ve bu söz onun istikametini gösterir. Çünkü fenâ fillah, Hak Teâlâ'nın razı olduğu şeylerde kaybolmak demektir. Seyr-i fillah, seyr-i ilallah vb. durumları da bu şekilde anlamak gerekir."[1]

İlâhî Feyzin Kullara Gelişi

İmâm-ı Rabbânî Allah'tan kullara gelen feyzin, avam havas ayırmadan herkese eşit olarak geldiğini, farklılığın kulların o feyz-i ilâhîyi kabullenmesinde ortaya çıktığını, Âl-i İmrân sûresi 117. âyeti delil alarak şöyle açıklar:

"Bilmen gerekir ki, Cenab-ı Hak'tan gelen evlat, mallar, hidayet ve olgunluk gibi feyizler avam ve havas, iyi ve kötü arasını ayırmaksızın ve dâimî sûrette gelmektedir. Bu feyizlerdeki farklılık kullardan kaynaklanmaktadır. Bazıları feyizleri kabul ederken diğerleri kabul etmemektedir. Nitekim "Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı." (Âl-i İmrân 3/117) âyet-i kerîmesi bu manayı ifade etmektedir.

Güneşi görmüyor musun; çamaşırcının ve çamaşırın üzerine aynı seviyede parladığı hâlde çamaşırcının yüzünü siyahlaştırırken elbiseyi beyazlaştırır. Dolayısıyla Hak Teâlâ'dan gelen feyzi alamamanın sebebi O'ndan yüz çevirmektir. Çünkü yüz çevirene yüz çevirmek gerekir ve nimetten mahrum olmak ona vacip olur.

Yüz çevirenlerin çoğu dünya nimetleriyle nimetlenmektedir ve onların yüz çevirmeleri mahrumiyetlerine sebep olmamaktadır, denemez. Çünkü biz diyoruz ki; onların eline geçen, nimet şeklinde gözüken bir ceza ve felakettir. Azgınlıkları sebebiyle yüz çevirmeye ve sapıklığa iyice dalıp gitmeleri için bir istidrâc sonucu olarak onlara böyle gözükür. "Sanıyorlar mı ki, onlara verdiğimiz servet ve oğullar ile kendilerine fayda sağlamak için can atıyoruz? Hayır, onlar işin

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 369-370 (Arapça I. Cild, 97. Mektup)

farkına varamıyorlar" (Mü'minûn 23/55-56) âyeti bu gerçeği haber vermektedir. Bu bakımdan, yüz çevirme hâllerine rağmen onlara dünya ve nimetlerinin verilmesi istidrâcın tâ kendisidir. Dolayısıyla çok dikkat etmek ve bundan sakınmak gerekir."[1]

Nefs ve Nefis Tezkiyesi:

İmâm-ı Rabbânî her türlü putperestliğin kaynağının ve temelinin "nefs" olduğunu, kişi her ne şeye taparsa tapsın aslında nefsine ve nefsinin arzusuna taptığını ifade ederek, Furkân Sûresi 43. âyeti bu açıdan şöyle açıklar:

"İnsanın başına gelen belaların hepsi, nefisle ilgilenmekten kaynaklanır. Eğer nefsin elinden kurtuluş sağlanırsa Hak Teâlâ dışındakilerden kurtuluş sağlanmış olur. Hatta putlara tapan kişi ancak nefsine tapmaktadır. Nitekim "Heva ve hevesini kendine ilâh edinen kimseyi görüyor musun?" (Furkân 25/43) âyetinde bu mana anlatılmaktadır. Eğer nefsini terk edersen rahatı bulursun! Nefsini bırak da gel. Çünkü nefsi bırakıp ondan kurtulmak farz olduğu gibi nefse gitmek ve yürümek de lazımdır. Çünkü bulmak ancak nefiste olur. Onun haricinde bulmak yoktur."[2]

Bu sebeple İmâm-ı Rabbânî nefs-i emmâreden kurtulabilmek için nefis tezkiyesinin şart olduğunu, kalplerdeki manevî hastalıkların giderilmesi için de kalbi tasfiyenin zarurî olduğunu, ancak bu yolla kendilerine hiçbir korku ve hüznün dokunamayacağı velîlerden olma yolunun açılabileceğini ifade eder. Mevzuyla ilgili âyetlere dayandırarak meseleyi şöyle açıklar:

"Nefs-i emmâre şer'î hükümleri inkâr etmekte ve onların insan tabiatıyla çeliştiğine hükmetmektedir. Delille ikna olması beklenen nefsin, inkârı sürdüğü müddetçe delillerle bu hükümlerin doğru olduğuna dair kesin inanç sağlamak doğrusu çok çetin bir iştir. Kazanılması gerekli olan söz konusu kesin inancın nefis tezkiyesi olmadan kazanılması çok çetin olduğundan nefis tezkiyesi zaruret hâline gelmektedir. Nitekim *"*Şüphesiz nefsini tezkiye eden felaha kavuşmuştur. Onu noksana uğratan da ziyana uğramıştır" (Şems 91/9-10) âyetleri bu gerçeği anlatmaktadır.

Bu anlattıklarımızla sabit oldu ki, bu açık şerîatı ve pak dini inkâr eden kimse, şekerin tatlı olduğunu inkâr eden kimsenin maruz kaldığı hastalığın bir benzerine maruz kalmıştır. Şairin dediği gibi:

Ufukta doğan parlak güneşe zarar verebilir mi?

Gözü olmayan kimse eğer onu görmüyorsa!

İşte seyr ü sülûkten ve nefsi tezkiye etmekten maksat, "onların kalplerinde hastalık vardır." (Bakara 2/10) âyetinde işaret edilen manevî arızaları ve kalbî has-

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi*, I, 512-513 (Arapça I. Cild, 164. Mektup)

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 485-486 (Arapça I. Cild, 154. Mektup)

> talıkları gidermek sûretiyle imanın hakîkatinin gerçekleşmesidir. Bu sözü geçen manevî arızalarla birlikte iman bulunuyorsa, bu olsa olsa imanın dış yönüdür. Zira nefs-i emmârenin vicdanı, imanın aksine hükmetmekte ve onu inkârdan geri durmamaktadır. Bu sûretâ imanın hâli, safralı kimsenin şekerin tatlı olduğuna dair inancına benzer.
>
> Nitekim safralı kimse de kendi içinden şekerin tatlı olmadığına hükmetmektedir. Nasıl ki şekerin tatlı olduğuna dair kesin inanç ancak safranın giderilmesinden sonra söz konusu olursa, şer'î hükümlerin hak olduğuna dair inancın da kesinlik arz etmesi, nefs-i emmârenin tezkiye edilerek mutmain olmasına bağlıdır. İşte o zaman iman, insanın içten kabullendiği bir şey olur ki bu düzeyde bir iman yok olup gitme tehlikesinden uzaktır. "Bilin ki; Allah'ın dostlarına ne korku ne de hüzün vardır" (Yunus 10/62) âyeti böyle bir iman sahibinin durumunu beyan etmektedir." [1]

Nefsin tezkiye edilmesinde sâlikin tüm söz, düşünce ve davranışlarına dikkat etmesi gerekir. Bunlar içinde yeme, içme, giyinme ve nefsin tabiî ihtiyaçlarını karşılamak esnasındaki gösterilmesi gereken dikkat de vardır. Nitekim İmâm-ı Rabbânî nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesinde muvaffak olmak isteyen kişinin yaptığı her işi Allah rızası için yapmaya gayret göstermesini, en tabiî ihtiyaçlarını karşılarken bile Allah rızasını gözetmesini isteyerek ve buna A'râf Sûresi 31. âyeti delil getirerek şu izahı yapmaktadır:

> "Lezzetli yemekler yerken ve şık elbiseler giyerken nefsimizin arzularını göz önünde bulundurmamalıyız. Bunun yerine, yiyeceğimiz yemeğin sadece ibadet yapabilmek için kuvvet sağlamasını düşünmeliyiz. Güzel elbiseleri giyerken de "Her namazda süslerinizi alın." (A'râf 7/31) âyetinde emredilen süslenmeye niyet etmeli, kalbimizden başka şeyler geçirmemeliyiz. Eğer bu tarz niyetin hakîkatine erişemezsek kendimizi buna zorlamalıyız. "Eğer ağlayamıyor sanız, ağlar gibi görünün." sözü böyle davranmaya teşvik eder. Fakat yine de kendimizi zorlamaya gerek kalmadan bu tarz bir niyetin gerçeğine ulaşmak için sürekli Allah'a yalvarmalı ve O'na sığınmalıyız. Belki böylece şairin şu niyazı gibi, emeğimiz kabule şâyan olur:
>
> Umulur ki, katre katre damlayan gözyaşlarımı,
>
> Katrelerden inciler yaratan Allah kabul eder."[2]

Hâller ve Makamlar

İmâm-ı Rabbânî "O her an yaratma (şe'n) hâlindedir" (Rahmân 55/29) âyet-i kerîmesini tasavvuf yolunda hâllerin değişkenliğine delil getirerek şu yorumu yapmaktadır:

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 240-241 (Arapça I. Cild, 46. Mektup)

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 298 (Arapça I. Cild, 70. Mektup)

> "Kurbiyet (Allah'a yakınlık) basamaklarında her ne kadar bir son olmasa da en son noktaya (gayelerin gayesine) yükselmek nasip oldu. Nitekim hâlâ da nasip olmaktadır. Hâllerim her geçen gün değişmektedir. Nitekim "O her an yaratma (şe'n) hâlindedir" (Rahmân 55/29) âyeti bu manada açıktır. Allah'ın dilediği hariç, bana bütün meşayıhın makamlarını aştırdılar.[1]
>
> İnsanın her şeyi kendinde bulması ve kendinin ötesine geçememesi hâli, seyr ü sülûk yolunun sonunda vâki olan seyr-i enfüsîde de gerçekleşir. Nitekim Hâce Bahâeddin Nakşibend şöyle der: "Ehlullah fenâ ve bekâ makamlarından sonra ne görürlerse onu kendilerinde görürler; ne bilirlerse onu kendilerinde bilirler. Onların hayretleri ancak kendi varlıklarındadır." Şu âyet-i kerîme bu manaya işaret etmektedir: "Kendi nefislerinizde de; hâlâ görmüyor musunuz?" (Zâriyât 51/21)
>
> Bundan önce gerçekleşen her manevî yolculuk, kazancı olmayan seyr-i âfâkîye dâhildir. Burada "kazancı olmayan" ifadesi, gerçek gayeye nisbetle elde edilen durum içindir. Yoksa seyr-i âfâkî, Allah'a ulaşmanın şartı ve ön hazırlıklarındandır. Hiç kimse nefsî müşahedeyi, tecellîye muhatap olan kulun kendinde oluşan sûrî tecellînin aynısı zannetmesin. Hatta bunu kimse aklından dahi geçirmesin. Ne münasebet! Sûrî tecellî, bütün kısımlarıyla, seyr-i âfâkî'ye dâhil olup ilme'l-yakîn mertebesindedir. Oysa nefsî müşahede, kemâl mertebelerinin sonuncusu olan hakka'l-yakîn derecesindedir. Burada "müşahede" ifadesini kullanmamız kelimelerle ifadenin yetersizliğindendir. Yoksa nefsî müşahede yapanların kavuşmak istedikleri gayeleri keyfiyetten münezzeh olduğu gibi, gayeleriyle olan alakaları da keyfiyetten münezzehtir. Nitekim keyfiyete bağımlı olanın, keyfiyetten bağımsız olana yol bulması mümkün olamaz."[2]

İmâm-ı Rabbânî makamların en üstününün rıza makamı olduğunu, diğer makamların ise bu yüce makama ancak birer basamak teşkil ettiğini, bu gerçeği kavrayamayan kişilerin aşağılarda takılıp kaldığını, kendilerine gerçek hatırlatıldığında ise bu gerçeği kabulün onlara son derece ağır geldiğini Şûrâ Sûresi 13. âyete dayandırarak, daha doğrusu âyeti işârî açıdan yorumlayarak şöyle demektedir:

> "Şerîat üç esastan oluşur. İlim, amel ve ihlâs. Bu üç parça tam olarak yerli yerine oturtulmadıkça şerîatın gereği de lâyıkıyla yerine getirilmiş olmaz. Şerîatın gereklerinin yerine getirilmesi durumunda da dünyevî ve uhrevî bütün saadetlerin üstünde olan Allah'ın rızası gerçekleşir. "Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür." (Tevbe 9/73) Bu sebeple şerîat dünyevî ve uhrevî bütün saadetlerin teminatı olmuş ve şerîatın dışında ihtiyacımızı giderecek hiçbir gaye kalmamıştır.
>
> Sûfîlerin ihtisas alanı olan tarîkat ve hakîkat ise şerîatın üçüncü parçası olan ihlâsın tamamlayıcıları olmakla şerîatın hizmetçisidirler. Bu ikisinden maksat ancak şerîatı tamamlamaktır. Allah'a olan manevî yolculuk sırasında sûfîlikte yaşanan hâl, mârifet ve iç âlemde yaşanan manevî hâller gayeyi yansıtmaz. Bunlar

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 137 (Arapça I. Cild, 16. Mektup)

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 177-178 (Arapça I. Cild, 30. Mektup)

> ancak tarîkat çömezlerinin terbiyesinde kullanılan vehim ve hayallerden ibarettir. Binâenaleyh bunların hepsini aşmak, sülûk ve cezbe makamlarının sonu olan rıza makamına erişmek gerekir. Zira tarîkat ve hakîkat makamlarının kat edilmesinden maksat, rıza makamına yol açan ihlâsı ele geçirmekten başka bir şey değildir. İhlâs ve rıza makamına, üç tecellî (fiil, sıfat, öz/zat) ve âriflerin müşahedelerini geçtikten sonra binlerce kimse arasından sadece bir kişi ulaştırılır. Noksan kimseler, hâl ve vecdleri maksat kabul edenler ve müşahede ve tecellîleri gaye olarak görenlerdir. Bunlar çaresiz vehim ve hayal âleminde mahpus kalacak ve bu bağımlılıkları sebebiyle şerîatın kemâlâtından mahrum olacaklardır. İşte "Kendisine davet ettiğin şey müşriklere ne kadar büyük geldi. Allah dilediğini kendine seçer ve kendisine yöneleni hidayete erdirir." (Şûrâ 42/13) âyeti bu hakîkati beyan etmektedir.
>
> Şurası bir gerçek ki, ihlâs makamına varmak ve rıza mertebesine erişmek, bu hâl ve vecdleri geçmeye bağlı olup söz konusu bilgi ve mârifetlerin gerçekleşmesine matuftur. Bu bakımdan anılan şeyler, gayenin ön hazırlıkları ve mukaddimeleridir."[1]

İmâm-ı Rabbânî "Sonra kitabı, kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır. İşte büyük fazilet budur" (Fâtır 35/32) âyetinde yer verilen "zâlim li nefsih", "muktesıd" ve "sâbikun bi'l-hayrât" ifadelerinden hareketle kulun yükselebileceği bir kısım manevî makamları şöyle izah etmeye çalışır:

> "Âyette kitaba varis olduğu ve Allah tarafından seçildiği bildirilen kimselerden birinci grup, "kendilerine zulmedenler"dir ki bunlar vezirlik ve kayyûmluk makamıyla müşerref olmuşlardır.
>
> Allah tarafından seçilen bu kimselerden ikinci grup âyette "ortada bulunanlar" diye tabir edilen ve Allah dostluğu (haliliyyet) makamıyla müşerref olanlardır. Bunlar ilâhî sırları taşıyan ve istişare yapılan kimselerdir. Mülk ve saltanat muamelesi her ne kadar vezire bağlı ise de melikin dostları onun nedimi ve sırdaşlarıdır. Dostlar melikin içini ferahlatmak, vezirler ise halkın ihtiyaçlarını görmek içindir. Bu ikisi arasında çok fark vardır. Bu makama varanların öncüsü Hz. İbrahim Halilürrahman'dır.
>
> Allah tarafından seçilen her kimse bu makamla şereflendirilir. Dostluk (haliliyyet) makamından sonra muhabbet makamı vardır. Bu makam âyette üçüncü sırada bildirilen ve "Allah'ın izniyle hayırda öne geçenler"e aittir. Böylece arkadaş-dostla seven-sevilen arasındaki fark anlaşılmış oldu. Seven ve sevilenin sırları ve Allah Teâlâ ile olan özel muamelelerde dostların bir dahli yoktur; aradaki ünsiyet arttığından muhabbet sırlarının dostlara açılması murad edilmesi mümkün olduğu gibi, bu sırların onlara açılmayıp gizlenmesi ve sadece seven ya da sevilenle paylaşılması da mümkündür.

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 207 (Arapça I. Cild, 36. Mektup)

> Sevenler halkasının başı Yüce Allah ile konuşma devletine eren Hz. Musa'dır. Sevilenler halkasının başı da peygamberlerin sonuncusu Muhammed Mustafa'dır. Bu iki makamın sahibi olan peygamberlere tâbilik ve varislik yoluyla Allah'ın dilediği kimseler de bu iki makamla müşerref kılınırlar. Muhabbet makamının üstündeki makamlarda da öncülük yine Sevgili Peygamberimize mahsustur. Bu makamların hepsi "kitaba varis olanlar"ın üçüncü fırkası olarak zikredilen "hayırlarda öne geçenler"in makamına dâhildir.[1]

İlme'l-Yakîn, Ayne'l-Yakîn, Hakka'l-Yakîn

İmâm-ı Rabbânî Fussılet Sûresi 53. âyeti esas alarak yakîn'in dereceleri hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> "Bilmelisin ki ilme'l-yakîn, bilgi düzeyinde kesinlik sağlayacak bir takım işaretleri görmektir. Bu işaretleri görmek aslında esere bakarak eserin sahibine ulaşma kabilindendir. Âfâk ve enfüs aynalarında müşahede edilen her türlü tecellî ve zuhurât eserden eser sahibine ulaşmaktan ibarettir. Bazı sûfîler bu tecellîleri zat tecellîleri olarak adlandırsalar da durum böyle değildir. Bu sûfîler söz konusu zuhurat hakkında keyfiyet ötesi zuhurât tanımlamasında bulunmuşlardır. Oysa aynada zuhur edebilen bir şey gerçekte o şeyin kendisi değil, bilakis onun bir eseridir. Bu bakımdan gerek seyr-i âfâkî gerekse seyr-i enfüsî olsun bu seyirlerde henüz ilme'l-yakîn dairesinin tam olarak dışına çıkılmış değildir. Bu seyri yapan sâlik henüz eserden eserin sahibine ulaşmaktan başka bir şeyle nasiplenmemiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Onlara hem âfâkta hem de enfüste âyetlerimizi göstereceğiz. Tâ ki onun hak olduğu ortaya çıksın." (Fussılet 41/53) Bazıları da seyr-i âfâkînin ilme'l-yakîn derecesinde olduğunu ve seyr-i enfüsînin ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn derecesini teşkil ettiğini düşünmektedirler. Bunlar enfüs dışında başka bir seyr olduğunu düşünmemişlerdir." [2]

Dua ve Benzeri Değişik Vesilelerle Âyet-i Kerîmelere Telmihde Bulunması ve Âyet-i Kerîmeleri Dua İçin Kullanması

Eserlerini ve yazılarını okurken İmâm-ı Rabbânî'nin Rabbine devamlı niyaz hâlinde bir kul olduğunu hisseder ve anlarız. Onun her vesileyle duaya sarıldığını görürüz. Onun dua ederken tuttuğu güzel yoldan biri de Kur'ân-ı Kerîm'deki dua âyetlerini söz konusu etmesi ve dualarını o âyetlerle yapmasıdır. Vereceğimiz şu misâller, bunun açık birer göstergesidir:

> "Rabbimiz! Nurumuzu tamamla. Bizi bağışla. Şüphesiz sen her şeye kadirsin!"

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi*, III, 59-60 (Arapça II. Cild, 74. Mektup)

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi*, II, 471-472 (Arapça II. Cild, 4. Mektup)

(Tahrîm 66/8) [1]

"Rabbimiz! Bizlerin günahlarımızı, işimizdeki aşırılığımızı bağışla, ayaklarımızı sabit kıl, kâfirlere karşı bizlere yardım et." (Âl-i İmrân 3/147) [2]

"Ey Rabbimiz, senin indirdiğine iman ettik, peygambere de uyduk. Artık bizi şahitlerle beraber yaz" (Âl-i İmrân 3/53) [3]

"Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!" (Bakara 2/286) [4]

"Rabbimiz! Bizi şu, halkı zalim şehirden çıkar, bize katından bir koruyucu ver, bize katından bir yardımcı ver!" (Nisâ 4/75) [5]

"Senin izzet sahibi Rabbin, onların yakıştırdıkları vasıflardan münezzeh ve yücedir. Gönderilen bütün peygamberlere selâm olsun. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun!" (Saffât 37/180-182) [6]

"Rabbimiz, bizden kabul buyur, kuşkusuz sen işitensin, bilensin." (Bakara 2/127) [7]

"Hidayetiyle bizi bu nimete erdiren Allah'a hamd olsun! Allah bizi doğru yola iletmesiydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik. Hakîkaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler!" (A'râf 7/43) [8]

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* II, 154 (Arapça I. Cild, 266. Mektup)
2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* II, 184 (Arapça I. Cild, 268. Mektup)
3 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* II, 211 (Arapça I. Cild, 272. Mektup)
4 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* II, 272 (Arapça I. Cild, 287. Mektup)
5 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* II, 276 (Arapça I. Cild, 287. Mektup)
6 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* II, 413 (Arapça I. Cild, 309. Mektup)
7 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* II, 413 (Arapça I. Cild, 309. Mektup)
8 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* II, 52 (Arapça I. Cild, 251. Mektup)

Karşılaştığı Durumlar Vesilesiyle Âyet-i Kerîmelere Telmihde Bulunması

İmâm-ı Rabbânî sahip olduğu maddî-manevî tüm nimetlerin, eriştiği tüm iyilik ve güzelliklerin hep Cenab-ı Hakk'ın fazl ü ihsanı olduğunu dile getirerek âdeta bir vird-i zebân hâlinde: "Bu Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir" (Cuma 62/4) âyetini tekrar eder. [1]

İmâm-ı Rabbânî, âlimlerin bilgisi ile ehlullahın bilgisi arasındaki farkı, "âlimler Hakk'ı delilleri araştırmak sûretiyle ilme'l-yakîn düzeyde bilirler. Ehlullah ise, onu keşifleri sayesinde tadarak, yaşayarak hakka'1-yakîn düzeyde bilirler." şeklinde belirttikten sonra, "Söz konusu uyumdan başka ehlullahın hâlinin sıhhatli olduğunu gösterecek daha açık delil hangisi olabilir?" der, "Göğsüm daralır, dilim dönmez..." (Şuarâ 26/13) âyetinin bugünkü kazancı olduğunu söyler. [2]

İmâm-ı Rabbânî, "müride henüz yoldayken birçok ilimler ve mârifetler verilir. Fakat mürid bunları aşmalıdır. Sâlik, sonların sonu olan sıddıkıyyet makamına varmadıkça hakikî ve kesin bilgilerden nasiplenemez. Bu makama eriştiklerini iddia edip de, mezkur makamın bilgileriyle alakası olmayan ehlullahın varlığının ne hikmeti olduğunu bir bilseydim!" der ve "Her bilgi sahibinin üstünde bir bilgi sahibi vardır" (Yûsuf 12/76) âyetinin bu manada ne güzel olduğunu belirtir.[3]

İmâm-ı Rabbânî bir talebesinin yazdığı mektuba cevap verirken: "Mektubunuzda bazı kardeşlerin hatalarından bahsetmişsiniz. Bu fakir onların kusurlarını bağışlamıştır. Allah da bağışlasın. O merhamet edenlerin en merhametlisidir. Fakat yine de kardeşlerimize, ne huzurda ne de uzakta eziyet vermemeleri ve hâllerini değiştirmemeleri için nasihatte bulunmak gerekir." der ve "Şüphesiz bir kavim kendinde olanı değiştirmedikçe Allah da onlarda olanı değiştirmez. Allah bir kavme zarar murad ettiği zaman onu geri çevirebilecek kimse yoktur. Ve onlar için O'ndan başka bir yardımcı da yoktur" (Ra'd 13/11) âyetiyle onlara nasihatte bulunur. [4]

Yine İmâm-ı Rabbânî, "zâhirî hicret müyesser olmayınca bâtınî hicrete tam manasıyla uygun hareket etmek gerekir. Zâhirde insanlarla birlikte olunsa da, iç dünya itibariyle onlardan uzak olmalı. (Bilhassa kötülük şüyû bulduğu zamanlarda.) Böylece beklemeli; sonunda şu âyetteki mana tecellî eder" demekte ve: "Umulur ki

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I,112 (Arapça I. Cild, 9. Mektup); I, 138, (Arapça I. Cild, 16. Mektup)

2 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I,128 (Arapça I. Cild, 13. Mektup)

3 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 143-144 (Arapça I. Cild, 18. Mektup)

4 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* I, 193 (Arapça I. Cild, 32. Mektup)

Allah bunun ardından yeni bir şey ihdas eder" (Talak 65/1) âyetini getirmektedir. [1]

Değerlendirme

İlk talimine Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek başlayan ve kısa zamanda hâfız olan İmâm-ı Rabbânî ilim tahsili boyunca bütün tefekkür, tasavvur, bilgi ve kanaatlerini dâimâ Kur'ân âyetleriyle yoğurabilme imkânı bulmuştur. Bu bakımdan onun düşünce ve hizmet sisteminin temelini Kur'ân-ı Kerîm teşkil etmiştir. Kitaplarını, mektuplarını kaleme alırken öncelikle mevzuyla ilgili âyet veya âyetlere yer vermiş, sonra da âdeta sadece o âyetlerin mana ve muhtevasını ortaya koyacak izahlarda bulunmuştur. Aslında bu bir tefsir faaliyetidir. Ancak tebliğimiz boyunca da örnekleri üzerinde durmaya çalıştığımız gibi, İmâm-ı Rabbânî'nin daha özel manada ele alıp tefsir ettiği âyetler olmuştur. Bunları tefsir ederken de başta tefsir, hadis ve fıkıh olmak üzere tahsil ettiği İslâmî ilimlerin kendisine bahşettiği engin bir salahiyetle tefsir ilminin usûl ve esaslarını nazar-ı itibara almış, yer yer âyeti âyetlerle, âyeti hadislerle, âyeti sahâbe ve tâbiûn kavilleriyle tefsir etmiştir. Bir kısım âyetlerde ise rivayetin ötesinde dirayeti de kullanarak âyetlere çok derinlikli bir bakış sergileyerek dikkat çekici neticelere ulaşabilmiştir. Hususiyle tasavvufun alakadar olduğu mevzular, bunlara arasında insanın ruh yapısı, kul-rab münasebeti, kalbin ahvâli, Allah'ı zikir, Allah muhabbeti, Allah'a yakınlık ve diğer manevî hâl ve makamlar hakkında son derece tutarlı ve ikna edici yorumlar geliştirmiştir.

Bu vesileyle hem İmâm-ı Rabbânî hazretlerine hem de bütün âlim ve âriflere Allah'tan rahmet diliyor ve şefaatlerine nâil olabilmeyi Rabbimizden niyaz ediyoruz.

1 *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi*, I, 233 (Arapça I. Cild, 44. Mektup)

Kaynakça

Aclûnî, İsmâil bin Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ,* I-II, Beyrut ts.

Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned,* I-VI, İstanbul 1992; *Kitâbü'z-Zühd,* ts.

Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl,* I-XVI, Beyrut 1985.

Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri,* İstanbul, 1969; *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara, 1974.

Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed bin Yahyâ, *Ensâbu'l-Eşrâf,* Mısır 1959.

Beyhakî, Ebûbekir Ahmed bin el-Hüseyn *es-Sünenü'l-Kübrâ,* I-X, Dâru'l-Fikr, ts.; *Şuabu'l-Îmân,* I-IX, Beyrut 1990.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed bin İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul 1992; *Edebü'l-Müfred*, Beyrut 1990.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1979.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali bin Ömer, *Sünen*, I-IV, Beyrut 1986.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh bin Abdirrahmân, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, İstanbul 1992.

Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye bin Şehridâr, *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*, Beyrut 1986.

Ebû Dâvud, Süleyman bin Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, I-V, İstanbul 1992.

Gümüş, Sadreddin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, İstanbul, 1990.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed bin Abdillâh en-Neysâbûrî, *Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-V, Beyrut 1990.

Heysemî, Hâfız Nûreddîn Ali bin Ebî Bekir, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid,* I-X, Beyrut 1988.

Itr, Nureddin, *Muhâdarât fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dımaşk, 1990.

İbn-i Hibbân, Ebû Hâtim el-Bustî, *Sahîhu İbn-i Hibbân,* I-XVIII, Beyrut 1993;

İbn-i Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed bin Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn-i Mâce,* İstanbul 1992.

İmam Mâlik bin Enes, *Muvatta,* I-II, İstanbul 1992.

İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi,* (Terc. Talha Hakan Alp, Ömer Faruk Tokat, Ahmed hamdi Yıldırım), Yasin yy, İstanbul, 2010.

Münâvî, Muhammed Abdürraûf, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr,* I- VI,

Beyrut 1994.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn bin Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-III, İstanbul 1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed bin Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî,* I-VIII, İstanbul 1992.

Sühreverdî, Şihâbuddin, *el-Avârif,* ("Gerçek Tasavvuf" ismiyle çev. Dilaver Selvi), İstanbul, 1999.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân bin Ebî Bekir, *el-Câmiu's-Sağîr,* Mısır 1306.

Tirmizî, Ebû İsâ, Muhammed bin İsâ, *Sünenü't-Tirmizî,* I-V, İstanbul 1992.

Tosun, Necdet, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Sirhindî –Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri-,* İstanbul, 2005.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfesirûn,* Kahire, 1961.

Zerkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-İrfân,* Mısır, ts.